

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»

Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра політичних наук і права

Методичні рекомендації для самостійної роботи
з дисципліни «Кримінальне право. Загальна частина»

ОПП: Право
Спеціальність: 081 Право
Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)
Рік навчання: 2, 3
Мова навчання: українська
Факультет: соціально-гуманітарний

Укладач:
Долженков О. О.
д. політ. н., проф.

УДК 343.2/.7(075.8)
ББК 67.408я73

Рецензенти:

Андрієнко І. С., кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ.

Ровинський Ю. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державознавства і права Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ.

Методичні рекомендації для самостійної роботи з дисципліни **«Кримінальне право. Загальна частина»** [для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право»]. Укладач: Долженков О. О. ДЗ «Південноукраїнський нац. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського». Одеса : Вид-во «Університет Ушинського». 2019. 53 с.

Методичні рекомендації укладені відповідно до Освітньо-професійної програми «Право» для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». У рекомендаціях висвітлені основні завдання щодо самостійної роботи здобувачів зазначеного профілю відповідно до сучасних тенденцій освітнього процесу в закладі вищої освіти.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
РОЗДІЛ 1. ОПИС ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ	6
1.1. Опис навчальної дисципліни	6
1.2. Структура навчальної дисципліни	7
1.3. Критерії оцінювання	11
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ДИСЦИПЛІНИ «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО»	19
2.1. Модуль 1. «Загальна частина кримінального права»	19
ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗА ПІДСУМКАМИ ВИВЧЕННЯ КУРСУ	48
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	50

ПЕРЕДМОВА

Основне завдання вищої освіти сформувати фахівця, що має здібності до саморозвитку та самоосвіти, тому це посилює роль самостійної роботи здобувача освіти, оскільки самостійна робота є невід’ємною частиною навчання здобувачів вищої освіти. Самостійно робота здобувача вищої освіти формує низку необхідних компетентностей, серед яких здатність працювати автономно, визначати, формулювати та розв’язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі процеси та приймати обґрунтовані рішення, а також набуття навичок використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел.

Кримінальне право є обов’язковою дисципліною для підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право».

Мета навчальної дисципліни:

за Загальною частиною – засвоєння основних правових понять, категорій, кримінально-правових інститутів, базою для яких є Конституція України та чинне кримінальне законодавство;

за Особливою частиною – точне й глибоке засвоєння ознак, що характеризують склади окремих злочинів, опанування різних теоретичних концепцій та дискусійних положень, критичний аналіз проблемних питань і висловлювання по них своїх думок, а також застосування теоретичних знань та кримінального закону до конкретних фактів і ситуацій.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач повинен:

знати:

- предмет кримінального права та законодавства, методи кримінально- правового регулювання суспільних відносин, принципи кримінальної політики(законодавства);
- функції та завдання кримінального права та законодавства;
- поняття кримінального права як галузі права, його значення та місце серед інших галузей права;
- поняття науки кримінального права, її значення для удосконалення теорії та практики кримінального права, законодавства;
- поняття та зміст основних інститутів кримінального права;
- співвідношення між кримінальною відповідальністю та покаранням;
- особливості кримінальної відповідальності в разі вчинення злочину у співучасті; при незакінченій злочинній діяльності;
- основні правила кваліфікації злочинів.

вміти:

- використовувати отриманні знання науки кримінального права у вирішенні професійних завдань;
- орієнтуватися в системі норм та інститутів кримінального права (законодавства);
- тлумачити чинне кримінальне законодавство;
- правильно застосовувати норми Кримінального права у правозастосовчій діяльності, під час кваліфікації злочинів;
- співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування.

Опанувати такі компетентності:

Інтегральна компетентність (ІК): Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі юридичної діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

Загальні компетентності (ЗК):

ЗК-2 Набуття гнучкого мислення, відкритість до застосовування юридичних знань та компетентностей в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті.

ЗК-3 Здатність до генерування нових ідей (креативність), прийняття обґрунтованих рішень, адаптації та дії в новій ситуації.

ЗК-6 Навички використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел.

ЗК-9 Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів) з урахуванням соціальної відповідальності та громадянських зобов'язань.

ЗК-10 Здатність працювати автономно, визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі і політико-правові процеси та приймати обґрунтовані рішення.

Спеціальні (фахові, предметні) компетентності:

ФК-1 Знання понятійно-категоріального апарату, методів теорії права та системи юридичних наук відповідно до конкретних галузей права.

ФК-2 Знання історико-політичних аспектів становлення й розвитку права, окремих правових систем і традицій, політико-правових учень.

ФК-5 Володіння знаннями про систему права та законодавства, механізми правового регулювання у різних галузях права, а також про стан юридичної практики.

ФК-10 Уміння виявляти та усувати причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень.

ФК-11 Уміння реалізовувати норми матеріального і процесуального права в професійній діяльності, правильно застосовувати нормативно-правові акти.

ФК-14 Здатність прийняття участі в розробці нормативно-правових актів.

ФК-15 Здатність здійснювати професійну діяльність у повній відповідності до закону, забезпечувати законність та правопорядок, безпеку особистості, суспільства, держави в межах виконання своїх посадових обов'язків.

ФК-16 Здатність проводити правову експертизу нормативно-правових актів, створювати проекти правозастосовних актів; тлумачити нормативно-правові акти, надавати кваліфіковані юридичні висновки і консультації.

ФК-17 Здатність інформаційного обслуговування працівників організації, консультування працівників організації та інших визначених законодавством отримувачів правової інформації з питань законодавства та правової політики.

Згідно з навчальним планом підготовки фахівців першого (**бакалаврського**) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» **спеціальності 081 «Право»** дисципліна «Кримінальне право» є обов'язковою для виконання всіма здобувачами другого та третього року навчання заочної та денної форми навчання. Здобувач вищої освіти має виконати одне із запропонованих завдань до кожної теми, яке оцінюється відповідно до критеріїв оцінювання.

РОЗДІЛ 1. ОПИС ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

1.1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, ОПП, спеціальність, рівень вищої освіти	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 9	Галузь знань 08 Право	Статус дисципліни: обов'язкова	
Модулів – 2	Освітньо-професійна програма: Право	Мова навчання: українська	
Змістових модулів – 6		Рік навчання:	
Індивідуальне навчально- дослідне завдання: творча робота	Спеціальність: 081 Право	3-й	2-й
Загальна кількість годин – 270		Семестр:	
		5-й, 6-й	3-й, 4-й
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 3 самостійної роботи здобувача – 2,6	Рівень вищої освіти: перший (бакалаврський)	Лекції	
		42 год.	18 год.
		Практичні, семінарські	
		92 год.	12 год.
		Самостійна робота	
		116 год.	240 год.
		Індивідуальні завдання:	
		20 год.	20 год.
		Вид контролю	
		5-й с. – залік; 6-й с - екзамен	3-й с. – залік; 4-й с - екзамен

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 50 % / 50 (%);

для заочної форми навчання – 8,3 % / 91,7 (%).

1.2. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Розподіл годин									
	денна форма					заочна форма				
	усього	у тому числі				усього	у тому числі			
		л.	практ.	інд.	с.р.		л.	практ.	інд.	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
МОДУЛЬ 1 «Загальна частина кримінального права»										
Змістовий модуль 1.1. «Поняття та система кримінального права. Кримінальна відповідальність. Поняття злочину»										
<i>Тема 1. Поняття і система кримінального права. Наука кримінального права</i>	5	1	1		3	6				6
Тема 2. Кримінальна відповідальність та її підстави	8	1	2	2	3	5				5
Тема 3. Закон про кримінальну відповідальність	5	1	1		3	7			2	5
Тема 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі і просторі	4	-	1		3	5				5
Тема 5. Поняття злочину	6	1	2		5	9	2			5
Разом за змістовим модулем 1.1	30	4	7	2	17	30	2	-	2	26
Змістовий модуль 1.2 «Поняття складу злочину. Стадії вчинення злочину»										
Тема 6. Склад злочину	8	1	2	2	3	7	2	1	2	4
<i>Тема 7. Об'єкт злочину</i>	9	1	3		3	8		1		5
Тема 8. Об'єктивна сторона злочину	9	1	3		3	8		1		5
Тема 9. Суб'єкт злочину (особа, яка підлягає кримінальній відповідальності)	9	1	3		3	8		1		5

Тема 10. Суб'єктивна сторона злочину	9	1	3		3	8		1		5
Тема 11. Стадії вчинення злочину	10	1	2	2	5	7	2	1	2	4
Разом за змістовим модулем 1.2	46	6	16	4	20	46	4	6	4	28
Змістовий модуль 1.3. «Співучасть у злочині. Множинність злочинів. Злочинність та кримінальна відповідальність»										
Тема 12. Співучасть у злочині	5	1	2		2	5				5
Тема 13. Повторність, сукупність і рецидив злочинів	5	1	2		2	5				5
Тема 14. Поняття, ознаки та види обставин, що виключають злочинність діяння. Поняття, ознаки та види обставин, що виключають злочинність діяння.	9	1	2	2	4	9	2		2	5
Тема 15. Звільнення від кримінальної відповідальності	5	1	2		2	5				5
Разом за змістовим модулем 1.3	24	4	8	2	8	24	2	-	2	20
Змістовий модуль 1.4. «Покарання: його особливості та види. Процедура призначення та звільнення від покарання. Судимість. Кримінальна відповідальність неповнолітніх та її особливості»										
Тема 16. Поняття покарання та його ознаки.	4	1	1		2	4				4
Тема 17. Класифікація видів покарань, їх ознаки	7	1	2	2	2	6	2		2	4
Тема 18. Призначення покарання	4	1	1		2	6		2		4
Тема 19. Звільнення від покарання та його відбування	5	1	2		2	4				4
Тема 20. Судимість: її поняття, підстави виникнення та строки	4	1	1		2	6				4
Тема 21. Особливості кримінальної відповідальності та	6	1	2		3	4				4

покарання неповнолітніх										
Разом за змістовним модулем 4	30	6	9	2	13	30	2	2	2	24
МОДУЛЬ 2. «Особлива частина кримінального права»										
Змістовий модуль 2.1 «Загальна характеристика злочинів за Кримінальним кодексом України (ст. 109-270)»										
Тема № 22. Поняття Особливої частини кримінального права України, її система та значення. Поняття та значення кваліфікації злочинів	7	1	4	2	2	11	2		2	7
Тема 23. Злочини проти основ національної безпеки України	5	1	2		2	6				6
Тема № 24. Злочини проти життя та здоров'я особи	11	2	4	2	3	10	2	2	2	6
Тема № 25. Злочини проти волі, честі та гідності особи	10	1	4		3	8	2			6
Тема № 26. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи	8	1	4	2	3	10		2	2	6
Тема № 27. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина	6	1	2		3	6				6
Тема № 28. Злочини проти власності	11	2	4		3	7				7
Тема № 29. Злочини у сфері господарської діяльності	6	1	2		3	6				6
Тема № 30. Злочини проти довкілля	6	1	2		3	6				6
Тема № 31. Злочини проти громадської безпеки	6	1	2		3	6				6
Разом за змістовим модулем 2.1.	76	12	30	6	28	76	6	4	6	60
Змістовий модуль 2.2 «Загальна характеристика злочинів за Кримінальним кодексом України (ст. 271-438)»										
Тема № 32. Злочини проти безпеки виробництва	5	1	2		2	6				6
Тема № 33. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту	6	1	2		3	6				6

Тема № 34. Злочини проти громадського порядку та моральності	8	1	2	2	3	6			2	6
Тема № 35. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	8	1	4		3	10	2			6
Тема № 36. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації	7	1	2	2	2	6			2	6
Тема № 37. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян	6	1	2		3	6				6
Тема № 38. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку	6	1	2		3	6				6
Тема № 39. Злочини проти правосуддя	6	1	2		3	6				6
Тема № 40. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)	6	1	2		3	6				6
Тема № 41. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку	6	1	2		3	6				6
Разом за змістовим модулем 2.2.	64	10	22	4	30	64	2	-	4	60
ВСЬОГО	270	42	92	20	116	270	18	12	20	220

1.3. Критерії оцінювання
Критерії оцінювання за різними видами роботи

Вид роботи	Бали	Критерії
Практичні заняття	0 балів	Здобувач не бере участі в практичному занятті, є лише спостерігачем.
	1 бал	Здобувач фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає окремі питання навчальної дисципліни, не розкриває зміст теоретичних питань і практичних завдань.
	2 бали	Здобувач викладає окремі питання навчальної дисципліни, не розкриваючи детально зміст теоретичних питань і практичних завдань та не обґрунтовує власну точку зору.
	3 бали	Здобувач у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, самостійно та аргументовано його викладає, глибоко та всебічно розкриває зміст теоретичних запитань та практичних завдань, наводить аргументи на підтвердження власних думок, здійснює аналіз та робить висновки.
Самостійна робота	0 балів	Здобувач не виконав самостійну роботу.
	1 бал	Здобувач фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) виклав окремі питання, не розкриваючи основний зміст теоретичних питань і практичних завдань.
	2 бали	Здобувач виклав окремі питання навчальної дисципліни, не розкриваючи детально зміст основних теоретичних питань і практичних завдань, а також та не використав аргументацію та обґрунтування власної точки зору.
	3 бали	Здобувач у повному обсязі, вільно та самостійно виклав матеріал, глибоко та всебічно розкрив зміст теоретичних запитань та практичних завдань, навів аргументи на підтвердження власних думок, та залучив додаткові джерела та літературу.
Індивідуальне навчально-дослідне завдання	0 балів	Завдання не виконано або текст ІНДЗ є повністю ідентичним тексту підручника чи конспекту або повністю ідентичним ІНДЗ іншого студента на таку ж тему.
	5 балів	Здобувач вірно виконав більшу частину роботи, але при написанні допущені неточності, або відсутня мінімально необхідна кількість висновків, недостатньо логічних та обґрунтованих пояснень, допущені незначні помилки у формулюванні термінів і категорій. В матеріалах відсутні необхідні докази та аргументи. Або здобувач лише частково висвітлює тему. Зроблені висновки є помилковими. ІНДЗ містить зайвий матеріал, що не відповідає змісту теми і свідчить про нездатність

		здобувача зрозуміти її зміст.
	8 балів	Здобувач послідовно, обґрунтовано та логічно правильно викладає матеріал; продемонструє здатність здійснювати порівняльний аналіз різних теорій, концепцій, здійснює критичний огляд визначень різними авторами, наведених в різних джерелах; демонструє здатність робити логічні висновки та узагальнення; але не в повній мірі може аргументувати власне ставлення до альтернативних поглядів на певне питання; недостатньо використовує фактичні та статистичні дані.
	10 балів	Здобувач має послідовно, обґрунтовано та теоретично правильно викласти матеріал; продемонструвати здатність здійснювати порівняльний аналіз різних теорій, концепцій, здійснити критичний огляд визначень різними авторами, наведених в різних джерелах; продемонструвати здатність робити логічні висновки та узагальнення; здатність висловлювати та аргументувати власне ставлення до альтернативних поглядів на певне питання; використовує фактичні та статистичні дані; продемонструвати знання законодавчих та нормативних актів України, підручників, посібників.
Контрольна модульна робота (20 тестових питань)	0 балів	Жодної правильної відповіді.
	1 бал	Здобувач дав правильні відповіді на 1-4 питання.
	2 бали	Здобувач дав правильні відповіді на 5-8 питань.
	3 бали	Здобувач дав правильні відповіді на 9-13 питань.
	4 бали	Здобувач дав правильні відповіді на 14-18 питань.
	5 балів	Здобувач дав правильні відповіді на 19-20 питань.
Підсумкова контрольна робота	30 балів	Максимальна кількість балів за контрольну роботу = 30 балів.

Критерії оцінювання підсумкового контролю (екзамен)

Бали	Критерії
0 балів	Відповіді на запитання відсутні.
1-5 балів	Відповіді на запитання неповні, невпевнені. Відсутні приклади практичного використання.
6-10 балів	Здобувач не вміє логічно думати, робити власні висновки. Відповіді на запитання формальні, книжкові. Не наведено прикладів практичного використання в освітньому процесі
11-15 балів	Відповіді на запитання загалом правильні, проте наявні помилки у визначеннях. Здобувач намагається робити власні висновки, наводить приклади практичного використання в освітньому процесі.
16-20 балів	Здобувач уміє розмірковувати, робити власні висновки. Відповіді на запитання повні, обґрунтовані, логічно побудовані, з прикладами практичного використання.

Критерії оцінювання за всіма видами контролю

Сума балів	Критерії оцінки
Відмінно (90 – 100 А)	Здобувач знає: предмет кримінального права та законодавства, методи кримінально-правового регулювання суспільних відносин, принципи кримінальної політики; функції та завдання кримінального права та законодавства; поняття кримінального права як галузі права, його значення та місце серед інших галузей права; поняття науки кримінального права, її значення для удосконалення теорії та практики кримінального права; поняття та зміст основних інститутів кримінального права; співвідношення між кримінальною відповідальністю та покаранням; особливості кримінальної відповідальності; основні правила кваліфікації злочинів. Здобувач вміє: використовувати отримані знання науки кримінального права у вирішенні професійних завдань; орієнтуватися в системі норм та інститутів кримінального права (законодавства); тлумачити чинне кримінальне законодавство; правильно застосовувати норми кримінального права у правозастосовчій діяльності, під час кваліфікації злочинів; співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування. Здобувач здатен: розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі юридичної діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Здатен до гнучкого мислення, відкритість до застосовування юридичних знань та компетентностей в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті, а також до генерування нових ідей (креативність), прийняття обґрунтованих рішень, адаптації та дії в новій ситуації. Має навички використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел. Здатен працювати автономно, визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі і політико-правові процеси та приймати обґрунтовані рішення; знає історико-політичні аспекти становлення й розвитку права, окремі правові системи і традиції, політико-правові учення; володіє знаннями про систему права та законодавства, механізми правового регулювання; уміє реалізовувати норми матеріального і процесуального права в професійній діяльності, правильно застосовує нормативно-правові акти. Здатен проводити правову експертизу нормативно-правових актів, створювати проекти правозастосовних актів, тлумачити нормативно-правові акти, надавати кваліфіковані юридичні висновки і консультації. У результаті освоєння навчальної дисципліни здобувач демонструє високий рівень сформованості компетентностей за заданими стандартами, що повністю забезпечує вимоги до знань, умінь з дисципліни, що визначені у відповідності до навчального плану.
Добре (82 – 89 В)	Здобувач на достатньому рівні знає: предмет кримінального права та законодавства, методи кримінально- правового регулювання суспільних відносин, принципи кримінальної політики; функції та завдання кримінального права та законодавства; поняття кримінального права як галузі

	права, його значення та місце серед інших галузей права; поняття науки кримінального права, її значення для удосконалення теорії та практики кримінального права; поняття та зміст основних інститутів кримінального права; співвідношення між кримінальною відповідальністю та покаранням; особливості кримінальної відповідальності; основні правила кваліфікації злочинів. Здобувач на достатньому рівні вміє: використовувати отримані знання науки кримінального права у вирішенні професійних завдань; орієнтуватися в системі норм та інститутів кримінального права (законодавства); тлумачити чинне кримінальне законодавство; правильно застосовувати норми кримінального права у правозастосовчій діяльності, під час кваліфікації злочинів; співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування. Здобувач на достатньому рівні здатен: розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі юридичної діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Здатен на достатньому рівні до гнучкого мислення, застосування юридичних знань та компетентностей в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті, а також до генерування нових ідей (креативність), прийняття обґрунтованих рішень, адаптації та дії в новій ситуації. Має навички використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел. Здатен на достатньому рівні працювати автономно, визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі і політико-правові процеси та приймати обґрунтовані рішення. Знає історико-політичні аспекти становлення й розвитку права, окремих правових систем і традицій, політико-правових учень; володіє знаннями про систему права та законодавства, механізми правового регулювання; уміє реалізовувати норми матеріального і процесуального права в професійній діяльності, правильно застосовує нормативно-правові акти, створює проекти правозастосовних актів; тлумачить нормативно-правові акти, надає кваліфіковані юридичні висновки і консультації. Не здатен проводити правову експертизу нормативно-правових актів. У результаті освоєння навчальної дисципліни здобувач демонструє достатній рівень сформованості компетентностей за заданими стандартами, що забезпечує йому самостійне вирішення основних практичних задач, що розглянуті при вивченні дисципліни.
Добре (74 – 81 С)	Здобувач на середньому рівні знає: предмет кримінального права та законодавства, методи кримінально-правового регулювання суспільних відносин, принципи кримінальної політики; функції та завдання кримінального права та законодавства; поняття кримінального права як галузі права, його значення та місце серед інших галузей права; поняття науки кримінального права, її значення для удосконалення теорії та практики кримінального права; поняття та зміст основних інститутів кримінального права; співвідношення між кримінальною відповідальністю та покаранням; особливості кримінальної відповідальності; основні правила кваліфікації

	злочинів. Здобувач на середньому рівні вміє: використовувати отриманні знання науки кримінального права у вирішенні професійних завдань; орієнтуватися в системі норм та інститутів кримінального права (законодавства); тлумачити чинне кримінальне законодавство; правильно застосовувати норми кримінального права у правозастосовчій діяльності, під час кваліфікації злочинів; співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування. Здобувач на середньому рівні здатен: розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі юридичної діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Здатен на середньому рівні до гнучкого мислення, застосування юридичних знань та компетентностей в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті, а також до генерування нових ідей, прийняття обґрунтованих рішень, адаптації та дії в новій ситуації. Не має навичок використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел. Здатен на середньому рівні працювати автономно, визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі і політико-правові процеси та приймати обґрунтовані рішення. Знає історико-політичні аспекти становлення й розвитку права, окремих правових систем і традицій, політико-правових учень; володіє знаннями про систему права та законодавства, механізми правового регулювання; уміє реалізовувати норми матеріального і процесуального права в професійній діяльності, правильно застосовує нормативно-правові акти; проводить правову експертизу нормативно-правових актів, створює проєкти правозастосовних актів. Не здатен тлумачити нормативно-правові акти та надавати кваліфіковані юридичні висновки і консультації. Здобувач загалом володіє навчальним матеріалом, що відповідає робочій програмі дисципліни, однак додаткові питання про можливість використання теоретичних положень для практичного використання викликають утруднення.
Задовільно (64 – 73 D)	Здобувач на задовільному рівні знає: предмет кримінального права та законодавства, методи кримінально-правового регулювання суспільних відносин, принципи кримінальної політики; функції та завдання кримінального права та законодавства; поняття кримінального права як галузі права, його значення та місце серед інших галузей права; поняття науки кримінального права, її значення для удосконалення теорії та практики кримінального права. Не знає поняття та зміст основних інститутів кримінального права; співвідношення між кримінальною відповідальністю та покаранням; особливості кримінальної відповідальності; основні правила кваліфікації злочинів. Здобувач на задовільному рівні уміє: використовувати отриманні знання науки кримінального права у вирішенні професійних завдань; орієнтуватися в системі норм та інститутів кримінального права (законодавства); тлумачити чинне кримінальне законодавство. Не уміє правильно застосовувати норми

	кримінального права у правозастосовній діяльності, під час кваліфікації злочинів; співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування. Здобувач на задовільному рівні здатен: розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі юридичної діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Не здатен до гнучкого мислення, застосовування юридичних знань та компетентностей в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті, а також не здатен до генерування нових ідей (креативність), прийняття обґрунтованих рішень, адаптації та дії в новій ситуації. Не має навичок використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел. Частково здатен працювати автономно, визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі і політико-правові процеси та приймати обґрунтовані рішення. Не здатен володіти знаннями про систему права та законодавства, механізми правового регулювання; не здатен реалізовувати норми матеріального і процесуального права в професійній діяльності, правильно застосовувати нормативно-правові акти. Не спроможний проводити правову експертизу нормативно-правових актів, створювати проекти правозастосовних актів, тлумачити нормативно-правові акти, надавати кваліфіковані юридичні висновки і консультації. Допускає значну кількість неточностей і грубих помилок, які може усувати за допомогою викладача. У результаті освоєння навчальної дисципліни здобувач демонструє середній рівень сформованості компетентностей за заданими стандартами.
Задовільно (60 – 63 E)	Здобувач на низькому рівні знає: предмет кримінального права та законодавства, методи кримінально-правового регулювання суспільних відносин, принципи кримінальної політики; функції та завдання кримінального права та законодавства. Не знає поняття кримінального права як галузі права, його значення та місце серед інших галузей права; поняття науки кримінального права, її значення для удосконалення теорії та практики кримінального права; поняття та зміст основних інститутів кримінального права; співвідношення між кримінальною відповідальністю та покаранням; особливості кримінальної відповідальності; основні правила кваліфікації злочинів. Здобувач на низькому рівні уміє: використовувати отриманні знання науки кримінального права у вирішенні професійних завдань; орієнтуватися в системі норм та інститутів кримінального права (законодавства); тлумачити чинне кримінальне законодавство. Не уміє правильно застосовувати норми кримінального права у правозастосовчій діяльності, під час кваліфікації злочинів; співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування. Здобувач на низькому рівні здатен: розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі юридичної діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Фрагментарно здатен до гнучкого мислення, застосовування юридичних знань

	та компетентностей в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті, а також до генерування нових ідей, прийняття обґрунтованих рішень, адаптації в новій ситуації. Не має навички використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел. Частково здатен працювати автономно, визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі і політико-правові процеси та приймати обґрунтовані рішення; знати історико-політичні аспекти становлення й розвитку права, окремих правових систем і традицій, політико-правових учень; володіти знаннями про систему права та законодавства, механізми правового регулювання; уміти реалізовувати норми матеріального і процесуального права в професійній діяльності, правильно застосовувати нормативно-правові акти; проводити правову експертизу нормативно-правових актів, створювати проекти правозастосовних актів; тлумачити нормативно-правові акти, надавати кваліфіковані юридичні висновки і консультації. Має елементарні, нестійкі навички виконання завдання. У результаті освоєння навчальної дисципліни здобувач демонструє низький рівень сформованості компетентностей за заданими стандартами, що є мінімально допустимим у всіх складових навчальної програми з дисципліни.
Незадовільно (35 – 59 FX)	Здобувач недостатньо знає: предмет кримінального права та законодавства, методи кримінально- правового регулювання суспільних відносин, принципи кримінальної політики. Не знає функції та завдання кримінального права та законодавства; поняття кримінального права як галузі права, його значення та місце серед інших галузей права; поняття науки кримінального права, її значення для удосконалення теорії та практики кримінального права; поняття та зміст основних інститутів кримінального права; співвідношення між кримінальною відповідальністю та покаранням; особливості кримінальної відповідальності; основні правила кваліфікації злочинів. Здобувач недостатньо уміє: використовувати отриманні знання науки кримінального права у вирішенні професійних завдань; орієнтуватися в системі норм та інститутів кримінального права (законодавства). Не уміє тлумачити чинне кримінальне законодавство; правильно застосовувати норми кримінального права у правозастосовчій діяльності, під час кваліфікації злочинів; співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування. Здобувач недостатньо здатен: розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі юридичної діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Не здатен до гнучкого мислення, застосовування юридичних знань та компетентностей в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті, а також до генерування нових ідей, прийняття обґрунтованих рішень, адаптації та дії в новій ситуації. Не має навички використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел. Частково здатен працювати автономно, визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі і

	політико-правові процеси та приймати обґрунтовані рішення; знати історико-політичні аспекти становлення й розвитку права, окремих правових систем і традицій, політико-правових учень. При відтворенні навчального матеріалу відповідь фрагментарна, має репродуктивний характер, здобувач не може викласти основний зміст положень екологічного законодавства під час усних та письмових відповідей.
Незадовільно (0 – 34 F)	Здобувач не знає: предмет кримінального права та законодавства, методи кримінально-правового регулювання суспільних відносин, принципи кримінальної політики; функції та завдання кримінального права та законодавства; поняття кримінального права як галузі права, його значення та місце серед інших галузей права; поняття науки кримінального права, її значення для удосконалення теорії та практики кримінального права; поняття та зміст основних інститутів кримінального права; співвідношення між кримінальною відповідальністю та покаранням; особливості кримінальної відповідальності; основні правила кваліфікації злочинів. Здобувач не уміє: використовувати отриманні знання науки кримінального права у вирішенні професійних завдань; орієнтуватися в системі норм та інститутів кримінального права (законодавства); тлумачити чинне кримінальне законодавство; правильно застосовувати норми кримінального права у правозастосовчій діяльності, під час кваліфікації злочинів; співвідносити теоретичні знання із практикою їх правозастосування. Здобувач не здатен: розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у галузі юридичної діяльності або у процесі навчання, які передбачають застосування певних теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов. Не здатен до гнучкого мислення, застосування юридичних знань та компетентностей в широкому діапазоні можливих місць роботи та повсякденному житті, а також до генерування нових ідей (креативність), прийняття обґрунтованих рішень, адаптації та дії в новій ситуації. Не має навички використання інформаційних і комунікаційних технологій для пошуку, оброблення, аналізу та використання інформації з різних джерел. Не здатен працювати автономно, визначати, формулювати та розв'язувати проблеми, аналізувати соціально-значущі і політико-правові процеси та приймати обґрунтовані рішення; знати історико-політичні аспекти становлення й розвитку права, окремих правових систем і традицій, політико-правових учень; володіти знаннями про систему права та законодавства, механізми правового регулювання; уміти реалізовувати норми матеріального і процесуального права в професійній діяльності, правильно застосовувати нормативно-правові акти; проводити правову експертизу нормативно-правових актів, створювати проекти правозастосовних актів; тлумачити нормативно-правові акти, надавати кваліфіковані юридичні висновки і консультації. У результаті освоєння навчальної дисципліни здобувач демонструє незадовільний рівень сформованості компетентностей за заданими стандартами, що не забезпечує його підготовку до самостійного вирішення задач, які окреслює мета дисципліни.

4. Засоби діагностування результатів навчання

Контрольна модульна робота, усне опитування, підсумкова контрольна робота, самостійна робота, індивідуальні навчально-дослідні завдання (презентація, есе, творча робота), екзамен / залік.

4.1. Розрахунок балів за видами поточного та підсумкового контролю з дисципліни «Кримінальне право»

	Вид діяльності	Кількість балів
1	Робота на практичних заняттях (3 бали)	45
2	Виконання самостійної роботи (3 бали)	45
3	Модульна контрольна робота	15
4	ІНДЗ	30
5	Підсумкова контрольна робота	30
	Підсумковий бал*	80
	Іспит	20

*підсумковий бал рахується з урахуванням коефіцієнту. Максимальна кількість балів, яку може отримати студент, складає 165 балів: $45 + 45 + 15 + 30 + 30 = 165$.

Індекс перерахунку: $165:80 = 2,06$

Всі бали, що обрав студент, вираховуються так: набрана студентом кількість балів ділиться на 2,06.

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ДИСЦИПЛІНИ «КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО. ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА»

МОДУЛЬ 1 «ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»

Змістовий модуль 1.1. «Поняття та система кримінального права. Кримінальна відповідальність. Поняття злочину»

Тема 1. Поняття і система кримінального права. Наука кримінального права

Навчальні питання:

1. Поняття кримінального права.
2. Загальна характеристика Кримінального кодексу України.
3. Завдання і функції кримінального права та його принципи.
4. Система кримінального права
5. Кримінальне право і суміжні галузі права.
6. Наука кримінального права.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Починаючи вивчення цієї теми, студентам слід розуміти, що згідно зі ст. 1 КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для

здійснення цього завдання КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили, тобто КК забороняє під загрозою покарання вчиняти ті суспільно небезпечні діяння, які визнано злочинними. Отже, основна функція закону про кримінальну відповідальність - охоронна. Разом із тим, у деяких нормах КК приписує відповідним органам і службовим особам, за наявності законних підстав, звільняти від кримінальної відповідальності та покарання осіб, що вчинили злочин. Отже покарання не є єдиним і виключним заходом державного реагування на злочинні прояви. Сучасна юриспруденція все частіше заявляє, що суспільству необхідний розумний баланс при визначенні способів впливу на злочинність, адже успішне виконання завдань кримінально-правової охорони особи, суспільства та держави забезпечує не тільки практика застосування покарання, але й, у ряді випадків, повна відмова від покарання чи навіть від кримінальної відповідальності. В сьогоденних умовах реалізація принципу невідворотності покарання зазнає раціональної модифікації. До механізму кримінально-правового регулювання, таким чином, все частіше залучаються засоби, засновані не лише на покаранні, але й на заохоченні (стимулюванні) позитивної постзлочинної поведінки. Причому сфера їх застосування розширюється, що є об'єктивним процесом, зумовленим не лише складністю та неоднорідністю предмета такого регулювання, але й гуманізацією всіх сторін суспільного життя.

Окремо при вивченні цієї теми слід звернути увагу на те, що сфера кримінально-правового регулювання не обмежується лише протидією різним видам злочинів, адже злочин не є єдиною і виключною підставою застосування кримінально-правового примусу або заохочення і вже давно перестав бути фетишем судочинства. Підставою застосування різних заходів кримінально-правового характеру є вчинення особою не лише злочинного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України (ч. 1 ст. 2 КК України), але й вчинення суспільно небезпечного діяння неосудною особою (п. 1 ч. 1 ст. 93 КК України), діяння зовні схожого на злочинне діяння (ст. ст. 36–43 КК України), а також вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки, діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, особою яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 2 ст. 97 КК України).

Додаткова література до теми:

1. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар : у 2 т. / За заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. - Х.: Право, 2013.
Т. 1 : Загальна частина / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін. – 2013.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [9-те вид.]. – К. : Юридична думка, 2012.
3. Постанови Пленуму Верховного суду України [Електронний ресурс] // Верховний Суд України : [офіц. веб-сайт]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/D061282D942041D6C2257AF3003DC868](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/D061282D942041D6C2257AF3003DC868). – Заголовок з екрану.

Тема 2. Кримінальна відповідальність та її підстави

Навчальні питання:

1. Поняття та ознаки кримінальної відповідальності.
2. Момент виникнення та припинення кримінальної відповідальності.
3. Форми реалізації кримінальної відповідальності.
4. Філософське обґрунтування кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин.
5. Підстава кримінальної відповідальності.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Починаючи вивчення даної теми, слід мати на увазі, що Кримінальний кодекс України не розкриває поняття кримінальної відповідальності, крім того, досі не вироблено визначення загальноприйнятого поняття кримінальної відповідальності і в науці кримінального права. Тому для визначення поняття кримінальної відповідальності, перш за все, необхідно з'ясувати в чому полягають її характерні особливості порівняно з юридичною відповідальністю (тобто розкрити зміст видових, характерних ознак кримінальної відповідальності). Після чого рекомендується розглянути доктринальне визначення кримінальної відповідальності. Необхідно зауважити, що основі визначення кримінальної відповідальності у науці кримінального права є достатньо відомими і їх можна, певним чином, об'єднати у такі групи:

Перша група включає концепції: «відповідальність-санкція», прибічники яких твердять, що кримінальна відповідальність – це «реальне застосування кримінально-правової норми», «застосування і реалізація санкції».

Друга група концепцій – це концепції «відповідальність-обов'язок», прибічники яких розглядають кримінальну відповідальність як певний обов'язок особи, котра вчинила злочин, перед державою.

Третя група – це концепції «відповідальність-правовідносини», прихильники яких змістом кримінальної відповідальності вважають врегульовані нормами кримінального права суспільні відносини (кримінальні правовідносини).

Четверта група – це концепції «відповідальність-засудження».

Після аналізу доктринальних визначень кримінальної відповідальності слід зробити висновок про те, що вони переважно підкреслюють основні риси кримінальної відповідальності, тому найбільш правильним необхідно вважати таке визначення, яке б поєднувало певною мірою всі вищезазнані концепції, містило б усі характерні ознаки кримінальної відповідальності, що так чи інакше впливають із закону. Виходячи з цього висновку, далі рекомендується розглянути визначення кримінальної відповідальності на підставі чинного КК України.

При розгляді другого питання варто зазначити, що кримінальна відповідальність протікає в рамках кримінально-правових відносин, проте їх часові межі є різними. Так, кримінальна відповідальність виникає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили і закінчується, за загальним правилом, моментам припинення відбування покарання. Такий погляд на момент виникнення і припинення кримінальної відповідальності не є загальновизнаним у науці кримінального права.

При вивченні третього питання теми рекомендується проаналізувати три основні форми реалізації ретроспективної кримінальної відповідальності (в науковій літературі іноді ці форми називають видами індивідуалізації кримінальної відповідальності): перша – засудження винного, виражене в обвинувальному вирокі суду, не пов'язане з призначенням йому кримінального покарання; друга форма – засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого вона звільняється; третя (найбільш типова форма) – засудження особи з призначенням їй конкретного виду та міри покарання, поєднане з необхідністю його відбування. Слід пам'ятати, що останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють у особи судимість як правовий наслідок засудження її до певної міри покарання.

Розглядаючи четверте питання, необхідно звернути увагу на різні філософські системи, витікаючи з них обґрунтування людської діяльності та поведінки. Пропонується розглянути питання про детермінізм людської поведінки та свободу волі, як філософське обґрунтування кримінальної відповідальності, зовнішні та внутрішні обставини, які впливають на поведінку особи.

Далі потрібно звернути увагу на різні точки зору в науці кримінального права щодо юридичної підстави кримінальної відповідальності. Зауважити на тому, що законодавець визнав єдиною підставою кримінальної відповідальності вчинення суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України (ч.1 ст.2 КК України). Потім слід розглянути поняття та значення складу злочину, розкрити фактичну та юридичну сторони в межах єдиної підстави кримінальної відповідальності, а також розглянути поділ на матеріальну (єдину) та процесуальну (ч. 2 ст. 2 КК) підстави кримінальної відповідальності.

При вивченні студентами п'ятого питання необхідно знати, що і відповідно до ч. 1 ст. 2 КК України “підставою кримінальної відповідальності є склад злочину”, тобто наявність в діях особи ознак складу злочину, встановленого (описаного) в кримінальному законі, — єдина підстава кримінальної відповідальності.

Додаткова література до теми:

1. *Мальцев В.* Понятие и место уголовного права в системе отраслей права // Гос. и право. — 2000. — № 5.
2. *Огородич А.* Проблемні питання конституційних принципів кримінального і кримінально-процесуального законодавства // Право України. — 1996. — №12.
3. *Коржанський М. Й.* Про принципи кримінального права України // Право України. —1995. — №11.
4. *Кудряцев В. И., Келина С. Г.* О принципах советского уголовного права // Проблемы советской уголовной политики: Межвуз. темат. сб. — Владивосток, 1985. —С. 4—12.
5. *Мальцев В. В.* Принципы уголовного законодательства и общественно опасное поведение // Гос. и право. — 1997. — № 2.

Тема 3. Закон про кримінальну відповідальність

Навчальні питання:

1. Поняття та ознаки Закону про кримінальну відповідальність.
2. Завдання та функції Закону про кримінальну відповідальність.
3. Структура Кримінального кодексу України
4. Структура кримінально-правової норми. Види диспозицій та санкцій.
5. Поняття та види тлумачення Закону про кримінальну відповідальність.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Починаючи вивчення цієї теми, студентам слід добре розуміти, що згідно з ч. 1 ст. 3 КК України, законодавство про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

Термін „закон про кримінальну відповідальність” може вживатися як у широкому, так і у вузькому значенні.

З'ясовуючи це питання, необхідно висвітлити певні специфічні риси, які виокремлюють закон про кримінальну відповідальність від законів інших галузей законодавства.

Розглядаючи друге питання стосовно функцій закону про кримінальну відповідальність варто зазначити, що у нормах Кримінального кодексу сформульовано завдання, підстави та принципи кримінальної відповідальності, встановлено, які суспільно небезпечні діяння визнаються

злочинами, які покарання можуть підлягати застосуванню до осіб, що їх вчинили. Згідно зі ст. 1 КК України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Для здійснення цього завдання КК визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили, тобто КК забороняє під загрозою покарання вчиняти ті суспільно небезпечні діяння, які визнано злочинними. Отже, основна функція закону про кримінальну відповідальність - охоронна. Разом із тим, у деяких нормах КК приписує відповідним органам і службовим особам, за наявності законних підстав, звільняти від кримінальної відповідальності та покарання осіб, що вчинили злочин. У цій своїй частині норми закону про кримінальну відповідальність, як і в низці інших, виконують *регулятивну функцію*. Закон про кримінальну відповідальність має також велике запобіжне значення *{превентивну функцію}*.

У третьому питанні, говорячи про структуру кримінального кодексу, слід запам'ятати, що Кримінальний кодекс України містить Загальну та Особливу частини. Норми Загальної частини мають загальне значення; їхня дія поширюється на всі приписи Особливої частини Кодексу.

Сутність і призначення норм Загальної частини Кримінального кодексу виявляються лише в органічній єдності з положеннями його Особливої частини.

Загальна та Особлива частини взаємопов'язані і складають систематизовану єдність. Неможливо застосовувати норми Особливої частини, якщо не звертатись при цьому до Загальної. Загальна та Особлива частини, в свою чергу, поділяються на розділи, а розділи — на окремі статті.

Крім Загальної та Особливої частин, КК України містить Прикінцеві та перехідні положення, які складаються з двох розділів, а також додаток з Переліком майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком.

При розгляді четвертого питання слід засвоїти, що за технікою побудови і способом описування ознак конкретного виду злочину у чинному кримінальному законодавстві розрізняють чотири види диспозицій: просту, описову, бланкетну, відсильну.

Варто пам'ятати, що чинне кримінальне законодавство використовує два види санкцій: відносно - визначену та альтернативну.

У п'ятому питанні слід звернути увагу, що за своїм змістом певні кримінально-правові норми не завжди сприймаються однозначно. Застосування кримінального закону передбачає необхідність його тлумачення, тобто з'ясування волі законодавця, усвідомлення змісту закону, точне пояснення вживаних термінів.

Необхідно засвоїти, що залежно від критерію, покладеного в основу поділу тлумачення на види, наука кримінального права розрізняє тлумачення закону: за суб'єктом; за способом (прийомом); за обсягом.

Додаткова література до теми:

1. Тихий В. П. Кримінальне право України і конституційне право України // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 2.
2. Кленова Т. В. Принципи уголовного права и принципы кодификации в уголовном праве // Гос. и право. — 1997. — № 1.
3. Коржанський М. Й. Нариси кримінального права. — К., 1999.

Тема 4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі і просторі

Навчальні питання:

1. Порядок набрання та втрати чинності законом про кримінальну відповідальність.
2. Дія закону про кримінальну відповідальність у часі. Зворотна дія закону.
3. Зміст принципів чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі.
4. Видача особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та особи, яка засуджена за вчинення злочину.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Під час вивчення першого питання студентам слід знати, що питання про час набрання законом чинності врегульоване в ч. 1 ст. 4 КК: «Закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування». Це положення включено в КК відповідно до ч. 5 ст. 94 Конституції України. На підставі цього можливі три строки набрання новим законом чинності:

1) після десяти днів з дня його офіційного оприлюднення, але не раніше дня його опублікування.

2) з дня його опублікування в офіційному виданні.

3) з того строку, який в ньому зазначений.

При вивченні другого питання студентам необхідно засвоїти, що чинність закону про кримінальну відповідальність у часі припускає усвідомлення таких положень:

1) набрання чинності закону про кримінальну відповідальність;

2) припинення чинності закону про кримінальну відповідальність;

3) зворотну дію закону про кримінальну відповідальність.

Далі необхідно уважно ознайомитися зі ст. 4 КК.

Усунення або встановлення караності діяння, а також пом'якшення або посилення покарання здійснюються шляхом законодавчого виключення чи введення нового складу злочину, шляхом зміни диспозиції або санкції, а також шляхом введення або виключення обставин, які зменшують або збільшують ступінь суспільної небезпеки певного злочину.

Також слід звернути увагу на підстави припинення чинності закону про кримінальну відповідальність.

Належить також запам'ятати, що закон, який скасовує злочинність діяння або пом'якшує кримінальну відповідальність, має зворотну дію у часі (ч. 1 ст. 5 КК). Той же закон, який встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність, не має зворотної сили (ч. 2 ст. 5 КК).

Розкриваючи третє питання, слід засвоїти, що чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі базується на таких принципах:

- територіальному;
- громадянства;
- космополітичному (універсальному);
- реальному.

При розгляді четвертого питання студенти повинні засвоїти, що стаття 10 КК передбачає два види видачі осіб, що вчинили злочини: видача для виконання покарання та видача для притягнення до кримінальної відповідальності й віддання до суду. Згідно з ч. 2 ст. 10 КК іноземці, які вчинили злочини на території України і засуджені за них на підставі цього Кодексу, можуть бути передані для відбування покарання за вчинений злочин тій державі, громадянами якої вони є, якщо така передача передбачена міжнародними договорами України. Видача особи, яка вчинила злочин, є суверенним правом держави, а не обов'язком. Підставою такої видачі є вирок, що

набув законної сили, винесений судом України щодо громадянина запитуючої держави, а також міжнародний договір, учасниками якого повинні бути Україна і запитуюча держава. Згідно з ч. 3 ст. 10 КК іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду або передані для відбування покарання, якщо така видача або передача передбачені міжнародними договорами України.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі. — К: Атіка, 2005. - 288 с.
2. Шляпочников С. Толкование уголовного закона. - М., 1960.
3. Кострова М., Мухаметдинова А. Новые аспекты учения о толковании уголовного закона // Уголовное право. - 2003. - №4.-с.39-42.
4. Бойцов А. И. Действие уголовного закона во времени и пространстве. — СПб., 1995.

Тема 5. Поняття злочину

Навчальні питання:

1. Види визначень поняття злочину.
2. Поняття та ознаки злочину.
3. Значення ч. 2 ст. 11 КК України для визначення поняття злочину.
4. Класифікація злочинів та її значення.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

При вивченні цієї теми необхідно приділити увагу соціально-правовій характеристиці злочину як одному з негативних проявів людської діяльності. Історично склалось декілька дефініцій поняття злочину: формальна (нормативна), матеріальна (соціальна), формально-матеріальна, кожна з яких необхідно проаналізувати окремо.

В історії кримінального права поняття злочину визначалося по-різному. Залежно від того, чому надавалось більшого значення — соціальній чи правовій характеристиці злочину, — можна виокремити три визначення цього поняття: формальне, матеріальне і формально-матеріальне.

При вивченні другого питання студентам варто знати, що у чинному кримінальному законодавстві поняття злочину міститься у ст.11 КК України. При ознайомленні зі ст. 11 КК України необхідно виділити та проаналізувати ознаки злочину .

При розкритті такої ознаки злочину, як суспільна небезпечність необхідно звернути увагу на такі поняття, як характер і ступінь суспільної небезпеки, їх відмінності та особливості. При розкритті протиправності слід звернути увагу на суттєвість цієї ознаки, а саме те, що конкретне суспільно-небезпечне діяння визнається злочином лише у тому випадку, якщо воно передбачене як злочин чинним кримінальним законом. Аналізуючи ознаки караності слід пам'ятати, що в діючому КК ця ознака закріплення не знайшла. Крім цього треба звернути увагу на те, що діюче законодавство в окремих випадках передбачає можливість звільнення особи, яка скоїла злочин, від кримінальної відповідальності та покарання.

Розглядаючи ознаку винності слід мати на увазі психічне відношення особи до діяння, яке

вона скоює, та у якій формі воно може проявлятися.

Вчинення злочину суб'єктом злочину, як останню ознаку злочину, слід віднести до уточнюючих ознак. При цьому слід пам'ятати, що наявність суб'єкта злочину є обов'язковою ознакою складу злочину.

Вивчаючи третє питання плану студенти повинні розуміти, що закріпивши знання відносно поняття злочину необхідно уважно ознайомитися зі ч.2 ст. 11 КК, яка містить поняття малозначності діяння.

Вивчаючи четверте питання студентам слід розуміти, що класифікувати злочини можливо за різними підставами, але в кодексі закріплена класифікація тільки відповідно до тяжкості злочину. Необхідно засвоїти, які можуть бути правові наслідки визнання злочину тяжким.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. *Панов М. І., Тихий В. П.* Актуальні дослідження проблем вчення про злочин // Кримінальне право України. — 2006. — № 3.
2. *Панов М. І., Тихий В. П.* Поняття злочину // Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 1.
3. *Тихий В. П., Панов М. І.* Злочин, його види та стадії. — К.: Видав. Дім «Промені», 2007. — 40 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.2. «ПОНЯТТЯ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ. СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ»

Тема 6. Склад злочину

Навчальні питання:

1. Поняття складу злочину.
2. Об'єкт злочину: поняття та значення.
3. Об'єктивна сторона складу злочину: поняття та значення.
4. Суб'єкт злочину: поняття та значення.
5. Суб'єктивна сторона складу злочину: поняття та значення.
6. Кваліфікація злочину: поняття, етапи та значення.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Склад злочину являє собою відносно великий за об'ємом інститут кримінального права. При вивченні цієї теми необхідно приділити увагу сукупності об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують конкретне суспільно-небезпечне діяння як злочинне. Слід пам'ятати, що визнання того чи іншого суспільно-небезпечного діяння злочином є виключним правом законодавця, тобто Верховної Ради України. Також слід відмежовувати склад злочину від самого злочину, оскільки вони не збігаються, а лише співвідносяться між собою як явища (конкретний злочин) і юридичне поняття про нього (склад конкретного виду злочину).

Слід мати на увазі, що склади злочинів класифікуються за різними критеріями, а саме:

- за ступенем суспільної небезпечності;
- за структурою, тобто за способом опитування ознак складу в Законі;

- за особливістю законодавчого конструювання.

Вивчаючи друге питання, студенти повинні знати, що **об'єкт злочину** — це те, на що завжди посягає злочин і чому він завжди заподіює певної шкоди. У науці кримінального права найпоширенішою є триступенева класифікація об'єктів «за вертикаллю» (загальний, родовий і безпосередній). Ця класифікація цілком відповідає потребам практики, дуже логічна, бо вона ґрунтується на співвідношенні філософських категорій «загального», «особливого» і «окремого».

При розгляді третього питання студенти повинні знати, що об'єктивна сторона злочину – це зовнішній прояв злочину, що характеризується наступними ознаками: суспільно – небезпечне діяння, суспільно – небезпечні наслідки, причинний зв'язок між суспільно – небезпечним діянням та суспільно – небезпечним наслідком, місце, час, обстановка, способи та засоби вчинення злочину, а також вміти визначати значення об'єктивної сторони злочину.

Вивчаючи четверте питання, варто зазначити, що частина 1 ст. 18 визначає, що «суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність». Отже, суб'єкт злочину, як елемент складу злочину, характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, яка досягла певного віку.

П'яте питання стосується суб'єктивної сторони складу злочину. **Суб'єктивна сторона злочину** — це внутрішня сторона злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображує ставлення її свідомості і волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків. Також студенти повинні вміти визначити значення суб'єктивної сторони складу злочину та її ознаки.

При вивченні шостого питання, слід мати на увазі, що правильна кваліфікація злочинів є необхідною умовою забезпечення законності в боротьбі зі злочинністю. Сам же процес кваліфікації полягає в послідовному встановленні точної відповідності об'єктивних та суб'єктивних ознак вчиненого злочину об'єктивним та суб'єктивним ознакам складу злочину, закріпленого законом. Необхідно пам'ятати, що помилкова кваліфікація може зумовити притягнення невинної особи до кримінальної відповідальності, або до необґрунтованого звільнення винного від неї.

Додаткова література до теми:

1. *Брайнін Я. М.* Основні питання загального вчення про склад злочину. - К: Вид. КДУ, 1964. - 189 с.
2. *Мирошніченко Н. А.* Состав преступления: Текст лекций. — Одесса: Юрид. лит., 2003. - 80 с.
3. *Бурчак Ф. Г.* Квалификация преступлений. — К.: Политиздат Украины, 1983. - 141 с.
4. *Коржанський М. Й.* Кваліфікація злочинів. — К: Юрінком Інтер, 1998. - 416 с.
5. *Марін О. К.* Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм. — К: Атіка, 2003. — 224 с.
6. *Марітчак Т. М.* Помилки у кваліфікації злочинів. — К: Атіка, 2004. - 188 с.

Тема 7. Об'єкт злочину

Навчальні питання:

1. Поняття та значення об'єкту злочину.
2. Види (класифікація) об'єктів злочину.
3. Предмет злочину та його значення.
4. Відмінність об'єкта злочину від предмета.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Об'єкт злочину відіграє істотну роль у визначенні ознак складу злочину (як об'єктивних так і суб'єктивних), виступає вихідним при кваліфікації злочинів та побудові системи Особливої частини КК.

Закон про кримінальну відповідальність не містить визначення поняття об'єкту злочину. Його дає наука кримінального права. Одні автори визнають ним суспільні відносини, інші блага, людей, певні цінності, соціальну оболонку, правоохоронні інтереси тощо. Слід визначитись з власною думкою щодо цієї проблеми.

Слід також зазначити, що в новому КК України пройшла переоцінка важливості об'єктів кримінально-правової охорони та їх порівняльної цінності. Кримінальний кодекс 1960 року головними визнавав державні інтереси, а уже потім інтереси особистості та суспільства. В новому кодексі навпаки. Головними є інтереси людини та суспільства. У зв'язку з цим слід, ознайомитись зі ст. 1 КК. В такому вигляді вона повністю відповідає ст. 3 Конституції України, яка визнає людину, її життя та здоров'я, честь та гідність, права та інтереси найвищими цінностями в нашій державі. Такий підхід відповідає нормам міжнародного права.

Починаючи вивчати друге питання теми, яке присвячене видам об'єктів злочину, слід уяснити, що традиційно в науці кримінального права виділяють дві основні класифікації об'єктів злочину. Це класифікація «за вертикаллю» (трьох та чотирьох ступенева) та класифікація «за горизонталлю». Слід розібратись, на які саме види розподіляються об'єкти злочину за кожною з цих класифікацій.

Класифікації об'єктів злочину на види «за вертикаллю» та «за горизонталлю» мають як теоретичне, так і практичне значення. Таким чином, визначається, які саме об'єкти підлягають кримінально-правовій охороні, їх важливість при вчиненні кожного конкретного злочину, особливості кваліфікації злочинів та їх значення для конструювання Особливої частини кримінального кодексу. Як саме це трапляється слід розібратися самостійно.

При розгляді третього питання, присвяченого предмету злочину, слід мати на увазі, що поняття предмету злочину кримінальний закон не дає, його дає наука кримінального права. Треба ознайомитись з цим визначенням поняття предмету злочину та уяснити основні ознаки предмету злочину. Звернути особливу увагу на те, що в науці кримінального права існують кілька підходів до визначення поняття предмету злочину. Перший, вказують на обов'язковість матеріальної ознаки предмету злочину, другий, наголошують на тому, що предмет може і не мати матеріальної ознаки, особливо коли ним виступає людина. Іноді об'єкт та предмет злочину отожднюють.

Вивчаючи п'яте питання плану заняття - слід мати на увазі той факт, що предмет злочину як самостійна ознака складу злочину завжди існує поряд з об'єктом злочину. Саме вони у сукупності утворюють самостійний елемент складу злочину. Однак, якщо об'єкт злочину є обов'язковою ознакою складу злочину, то предмет факультативною. Слід розібратись в такій ознаці предмета злочину, як його факультативність і як саме вона впливає на кваліфікацію злочинів.

Крім цього необхідно розібратися з ознаками, які відрізняють предмет злочину від знарядь та засобів вчинення злочину. Слід пам'ятати про те, що одні і ті ж речі можуть виступати як у якості предмета злочину, так і у якості знарядь та засобів вчинення злочину.

Додаткова література до теми:

1. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навч. посібник. — Х.: УкрЮА, 1994. — 76 с.
2. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке // Право і безпека. — 2002. — № 4. — С. 7-11.

3. Гавриш С. Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступлений // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4-15.
4. Зелінський А.Ф., Куц В.М. Об'єкт злочину і структура Особливої частини Кримінального кодексу // Вісн. Ун-ту внутр. справ. – 1997. – № 2. – С. 148-154.

Тема 8. Об'єктивна сторона злочину.

Навчальні питання:

1. Поняття та значення об'єктивної сторони злочину. Її ознаки.
2. Кримінально-правова дія або бездіяльність: поняття та значення.
3. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види та значення.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

При відповіді на перше питання теми, необхідно визначити та розкрити зміст об'єктивної сторони злочину. А також вказати в чому полягає значення об'єктивної сторони злочину.

Далі слід показати, які ознаки характеризують об'єктивну сторону складу злочину, і на цій підставі навести існуючу у науковій та навчальній літературі класифікацію цих ознак на обов'язкові (необхідні) та факультативні (необов'язкові). При цьому треба пам'ятати, що в кримінально-правовій літературі це питання вирішується неоднаково. Необхідно визначити своє ставлення до цієї проблеми та показати, яке значення має об'єктивна сторона злочину для кваліфікації злочинів та відмінності одних злочинів від інших тощо.

Розглядаючи друге питання про поняття діяння як свідомої, вольової, суспільно-небезпечної та протиправної поведінки людини, яке може виявлятися у двох формах: дії чи бездіяльності, необхідно розкрити всі ці ознаки. Особливу увагу необхідно приділити характеристиці умов відповідальності за злочинну бездіяльність. Тут потрібно висвітлити питання про обставини, які впливають на вольовий характер діяння (непереборна сила, фізичний та психічний примус), з'ясувати їх значення для вирішення питання про об'єктивну сторону.

Щодо суспільно небезпечних наслідків злочину, які розглядаються в третьому питанні – слід зазначити, що найважливіша соціальна властивість злочину — його суспільна небезпечність — полягає в тому, що діяння (дія або бездіяльність) посягає на суспільні відносини, охоронювані кримінальним законом, викликає в них певні негативні зміни (шкода, збиток). Необхідно вказати види суспільно-небезпечних наслідків, залежно від характеру і обсягу шкоди, заподіяної діянням об'єкту.

Також визначити в чому полягає значення суспільно - небезпечних наслідків для конструювання об'єктивної сторони складу злочину

На конкретних прикладах треба продемонструвати, що в одних статтях Особливої частини КК України суспільно наслідки вказуються як обов'язкова ознака об'єктивної сторони, а в інших – ні. Виходячи з такої конструкції складів злочину, необхідно пояснити їх поділ на матеріальні, формальні та усічені та вказати практичне значення такого поділу.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. Чубарев В. Л. Тяжесть преступного деяния. — К.: Вища школа, 1992. - 171 с.

2. Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблеми психологической характеристики). — Х.: Основа, 1999. - 84 с.
3. Ярмыш Н.М. Пассивний характер бездіяльності як одна з ознак об'єктивної сторони злочину. // Вісник НУВС. — 2000. — №12, с.77-80.
4. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ). — Х: Право, 2003. - 512с.
5. Смирнов В.Н. К вопросу об общественной опасности преступного деяния. — Х., 2002

Тема 9. Суб'єкт злочину (особа, яка підлягає кримінальній відповідальності)

Навчальні питання:

1. Поняття та ознаки суб'єкта злочину.
2. Скоєння злочину фізичною особою як ознака суб'єкта злочину.
3. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність .
4. Осудність як ознака суб'єкта злочину. Інтелектуальний та вольовий моменти.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Розглядаючи перше питання слід почати з поняття суб'єкта злочину, яке міститься у ч. 1 ст. 18 КК України, засвоїти існуючі точки зору щодо визначення поняття об'єкта злочину, у загальному вигляді охарактеризувати ознаки.

Значну увагу слід приділити питанню неможливості притягнення до кримінальної відповідальності за Кримінальним кодексом України юридичних осіб та на дискусію щодо цього питання у вітчизняній та зарубіжній літературі та закріплення позицій у відповідному законодавстві (КК Франції, КК штату Нью-Йорк, КК Нідерландів та ін.).

При розгляді другого питання плану заняття слід звернути увагу на скоєння злочину саме фізичною особою, (ст. 6,7,8 КК України). Проаналізувати порядок застосування кримінальної відповідальності до іноземців та осіб без громадянства.

В третьому питанні слід розглянути вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Навчитись відрізняти загальний вік кримінальної відповідальності від зниженого. Вивчити склади злочинів, за які передбачено знижений вік кримінальної відповідальності.

Четверте питання присвячене інституту осудності. При розгляді питання про осудність, як обов'язкову ознаку суб'єкта злочину, необхідно звернути увагу на те, що здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними відрізняє осудну особу від неосудної.

Студенти повинні знати у якому випадку особа визнається осудною, згідно з ч. 1 ст. 19 КК України. Розкрити зміст осудності через її інтелектуальний та вольовий моменти.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. Ломако В. А. Осудність та неосудність за кримінальним правом України: Конспект лекції. — Х.: УкрЮА, 1993. — 23 с.
2. Трахтеров В. С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (Исторический очерк): Учеб. пособие. — Х.: УкрЮА, 1992. — 83 с.

3. Устименко В. В. Спеціальний суб'єкт преступлення. — Х.: Вища школа, 1989. — 104 с.
4. Бараненко Д. Обмежена осудність за кримінальним правом України // Вісник прокуратури. — 2002. — № 5 (17).

Тема 10. Суб'єктивна сторона злочину

Навчальні питання:

1. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину. Її значення.
2. Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину. Її форми та види.
3. Випадок (казус).

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Суб'єктивна сторона є обов'язковою ознакою складу злочину разом з об'єктом, об'єктивною стороною та суб'єктом. Її характеризують наступні ознаки: вина як обов'язкова та мотив і мета як факультативні.

На початку вивчення теми слід звернути увагу на те, що деякі вчені ототожнюють суб'єктивну сторону з виною. Треба визначитись з прийнятністю існуючих в теорії позицій.

Особливе місце серед проблем, які слід розглянути, займає проблема суб'єктивного ставлення в вину, яку слід проаналізувати. Також рекомендується дати порівняльну характеристику суб'єктивного та об'єктивного ставлення в вину.

При вивченні другого питання основну увагу слід приділити вивченню форм та видів вини. Поняття вини дається в ст. 23 КК. Діючий КК в ст. 24 КК закріплює поняття прямого та непрямого умислів, в ст. 25 КК - злочинної недбалості та самовпевненості відносно матеріального складу злочину. Слід постаратися дати визначення видів вини, спираючись на ознаки формального складу злочину.

Крім цього обов'язково необхідно засвоїти різницю між прямим та непрямим умислом, між непрямим умислом та злочинною самовпевненістю, між злочинною недбалістю та випадком (казусом). Головними критеріями відмежування при цьому слід брати інтелектуальний та вольовий моменти вини. Не слід забувати про виділення в теорії кримінального права спеціальних видів умислу та їх значення для кримінальної відповідальності.

Розглядаючи третє питання необхідно звернути увагу на те, що можлива ситуація, коли начебто і скоєно діяння, що потягло шкідливі наслідки, але вести мову про злочин неможливо, оскільки є наявним казус (невинне заподіяння суспільно небезпечних наслідків). Далі рекомендується розглянути види казусу, відмінність казусу від злочинної недбалості та визначити значення казусу для притягнення до кримінальної відповідальності. Загальне правило говорить: при казусі відсутня суб'єктивна сторона злочину.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України. — К: Атіка, 2005. — 224 с.
2. Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини. - К: Атіка, 2004. - 216 с.
3. Ломако В. А. Зміст умислу і його види: Текст лекції. — Х.: Юрид. ін-т. - 1991. - 15 с.

Тема 11. Стадії вчинення злочину

Навчальні питання:

1. Поняття та види стадій вчинення злочину
2. Поняття закінченого злочину. Момент закінчення злочинів з матеріальним, формальним та усіченим складом
3. Поняття незакінченого злочину та його види
4. Поняття готування до злочину, його об'єктивні та суб'єктивні ознаки

Загальні рекомендації вивчення теми:

При визначенні поняття злочину, складу злочину як підстави кримінальної відповідальності, суб'єкту злочину законодавець має на увазі закінчений злочин. Однак досить часто трапляються випадки, коли те, що особа задумала не доводиться до кінця в силу певних причин. В цих випадках виникає питання про притягнення до кримінальної відповідальності особи на певних стадіях вчинення злочину, яке має певні особливості порівняно з кримінальною відповідальністю за закінчений злочин.

Поняття стадій дається наукою кримінального права. Єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою злочину, тому слід уяснити, що кожна з стадій вчинення злочину повинна являти собою саме таке діяння. Тому не визнаються стадіями вчинення злочину той чи інший стан свідомості особи, її думки, наміри, їх формування та виявлення.

Виходячи з визначення поняття стадій вчинення злочину слід мати на увазі, що вони можливі лише в умисних злочинах, які вчиняються з прямим умислом.

Види стадій вчинення злочину, їх поняття дається в ч. 1 ст. 13, ст. 14 та ст. 15 КК України. Вивчаючи поняття кожної із стадій учинення злочину слід уяснити для себе за якими ознаками вони різняться між собою.

При вивченні другого питання, слід уяснити, що виділення стадій вчинення злочину зовсім не означає, що кожний злочин обов'язково проходить у своєму розвитку всі вказані стадії. Окрім цього, якщо злочин закінчений він поглинає всі стадії його вчинення і вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію.

В залежності від конструкції складу злочину, описання ознак злочинного діяння в законі момент закінчення злочину є різним. Тому слід визначити з якого моменту вважається закінченими злочини з формальним, матеріальним та усіченим складом. Це має важливе значення для відмежування цих видів закінчених злочинів від попередньої злочинної діяльності.

Вивчаючи третє питання студенти повинні розуміти, що незакінчений злочин в спеціальній літературі називають по різному: попередньою злочинною діяльністю, розпочатим, незавершеним злочином тощо. Усі ці поняття стосуються незакінченого злочину. Вивчаючи питання про попередню злочинну діяльність слід уяснити, що Кримінальний кодекс не дає визначення поняття незакінченого злочину. Це поняття впливає з поняття закінченого злочину, яке дається в ч. 1 ст. 13 КК. Ч. 2 ст. 13 КК України називає лише два види незакінченого злочину. Інші діяння не можуть визнаватись видами незакінченого злочину.

Розглядаючи четверте питання, слід в першу чергу, ознайомитись з визначенням поняття готування до злочину, яке дається у ч. 1 ст. 14 КК України. При готуванні до злочину дії винної особи ще безпосередньо не спрямовані на об'єкт злочину і не ставлять його в безпосередню небезпеку. Суб'єктом злочину ще не виконується діяння, яке є обов'язковою ознакою об'єктивної

сторони складу злочину і тому готування до злочину характеризується притаманними лише йому об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Ці ознаки повинні бути засвоєні при розгляді цього питання.

Ч. 2 ст. 14 КК закріплює види готування до злочину. Слід встановити, що являє собою кожен з цих видів. Перелік видів готування до злочину є невичерпним і тому слід мати на увазі, що готуванням до злочину можуть бути визнані й інші підготовчі дії. У зв'язку з цим на практиці виникають питання відмежування готування до злочину від виявлення умислу. Поняття виявлення умислу дається теорією кримінального права. Його слід засвоїти та вміти відмежовувати від виявлення умислу, яке не є кримінально караним.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. Козлов А. Т. Учение о стадиях преступления. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресе», 2002. — 353 с.
2. Тихий В. П. Стадії вчинення злочину. — Х.: Юрид. ін-т, 1996. — 29 с.
3. Тихий В.П. Питання застосування норм Кримінального кодексу України щодо стадій злочину // Законодавство України: Науково-практичні коментарі. – 2002. – № 1, стор. 69-73.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.3. «СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ. МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ. ЗЛОЧИННІСТЬ ТА КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ»

Тема 12. Співучасть у злочині

Навчальні питання:

1. Поняття та ознаки співучасті у вчиненні злочину
2. Види співучасників
3. Форми співучасті

Загальні рекомендації по вивченню теми:

При характеристиці поняття співучасті необхідно, перш за все, ретельно проаналізувати положення, сформульовані в ст. 26 КК України. Для цього слід розкрити об'єктивні (участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні злочину та спільність їх дій) та суб'єктивні (спільність умислу, участь у вчиненні умисного злочину) ознаки співучасті у злочині, а також показати значення цього інституту в кримінальному праві. Особливу увагу потрібно приділити аналізу ознак спільності дій та спільності умислу співучасників злочину.

Висвітлюючи друге питання - про види співучасників, потрібно звернутися до ст. 27 КК України, де названі особи, які визнаються співучасниками за кримінальним правом. На підставі закону та за допомогою відповідної літератури слід показати ті критерії, за якими провадиться поділ співучасників на види, а потім послідовно дати характеристику виконавцю (співвиконавцю), організатору, підбурювачу та посібнику в злочині. При цьому необхідно докладно розкрити об'єктивні та суб'єктивні ознаки дії (бездіяльності) кожного з названих співучасників.

Зокрема, аналізуючи поняття виконавця (співвиконавця) злочину, особливу увагу слід приділити питанню про те, як розуміти вказівку закону, що виконавцем визнається особа, яка

“безпосередньо” вчинила злочин, а також така, що вчинила злочин “опосередковано”, тобто шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності. При характеристиці видів діянь, які за кримінальним законом (ч. 2 ст. 27 КК) відносяться до виконавських (співвиконавських), слід навести конкретні приклади таких діянь. При характеристиці організатора злочину необхідно зупинитися на формах його злочинної діяльності й детально розкрити їх зміст. З’ясовуючи ознаки підбурювача, необхідно звернути увагу на види дій, які він вчиняє, а також на значення вказівки закону на те, що підбурювач “схиляє” іншу особу до вчинення злочину. Характеризуючи ознаки пособника злочину, слід описати об’єктивні та суб’єктивні ознаки пособницьких дій (бездіяльності). Далі необхідно проаналізувати дві форми пособництва – фізичне та інтелектуальне, та провести відмежування підбурювання від інтелектуального пособництва, підкріплюючи висновки відповідними прикладами.

Приступаючи до аналізу форм співучасті, слід показати на підставі яких критеріїв співучасть поділяється на форми. Аналізуючи форми співучасті за об’єктивними ознаками (за характером ролі, яку виконують співучасники у злочині), необхідно докладно охарактеризувати просту співучасть – співвиконавство, враховуючи те, що при цій формі співучасті кожний зі співучасників є виконавцем злочину, тобто своїми безпосередніми діями виконує ознаки об’єктивної сторони конкретного складу злочину. При цьому виконавцем є не тільки той, хто повністю виконує об’єктивну сторону злочину, але й та особа, яка безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчиняє хоча б частину діяння, яке описане у диспозиції статті Особливої частини КК України.

Розглядаючи співучасть з розподілом ролей, слід показати, що тут лише виконавець (співвиконавець) безпосередньо виконує об’єктивну сторону злочину, а інші співучасники (організатор, підбурювач, пособник) діють “через” виконавця, тобто об’єктивізують свій злочинний намір у діянні виконавця.

Аналізуючи форми співучасті за суб’єктивними ознаками (за ступенем стійкості зв’язків між співучасниками) треба звернутись до ст. 28 КК України та показати, що, хоча співучасть і передбачає домовленість між співучасниками, однак вона може бути досягнута не тільки перед, але й у процесі вже розпочатого злочину, за відсутності попередньої змови про це (ч. 1 ст. 28 КК).

Розглядаючи співучасть за попередньою змовою (ч. 2 ст. 28 КК), слід зважати на те, що при цій формі співучасті домовленість (змова) про спільне вчинення злочину має відбутися заздалегідь, тобто до початку вчинення злочину. Необхідно з’ясувати, як у теорії кримінального права та судовій практиці визначається поняття “попередня змова”, та в яких формах за об’єктивними ознаками (характером виконуваних співучасниками ролей) може проявлятися ця форма співучасті.

Особливу увагу слід приділити аналізу ознак організованої групи (ч. 3 ст. 28 КК України), враховуючи, що ця форма співучасті має місце лише там, де декілька осіб (три і більше) заздалегідь зорганізувалися у стійке злочинне об’єднання для спільного вчинення одного або кількох злочинів. Далі слід встановити, у чому полягає специфіка цієї форми співучасті. Розкриваючи поняття злочинної організації (ч. 4 ст. 28 КК), треба назвати її ознаки і показати, чим вона відрізняється від інших форм співучасті.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. Гуторова Н. А. Соучастие в преступлении по уголовному праву Украины: Учеб. пособие. — Х.:

Рубикон, 1997. — 102 с.

2. Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації. — Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. - 256 с.

3. Кваша О. О. Організація злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження. — К: ІДПНАН України, 2003. — 216 с.

4. Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину. - Х.: ФІНН, 2003. - 160 с.

5. Новицький Г. В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України. — К: Вища школа, 2001. — 96 с.

6. Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину. - Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. - 264 с.

Тема 13. Повторність, сукупність і рецидив злочинів

Навчальні питання:

1. Поняття множинності злочинів та її соціальна характеристика
2. Поняття та види одиничного злочину як складового елементу множинності злочинів
3. Поняття та ознаки та види повторності злочинів
4. Поняття, ознаки та види сукупності злочинів
5. Поняття ознаки та види рецидиву злочинів

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Досить часто трапляється, що однією особою вчиняється не один, а декілька злочинів. В цих випадках існують певні особливості кваліфікації таких злочинів та призначення за їх скоєння покарання, які пов'язані з тим, що має місце множинність злочинів. В цих випадках підвищується суспільна небезпека як самих злочинів, так і осіб, які їх вчиняють. Студенти при вивченні першого питання повинні знати визначення множинності злочинів та вміти правильно характеризувати це соціальне явище.

Вивчаючи друге питання теми множинність, в першу чергу, слід розібратись в її складових елементах – одиничних злочинах. Кримінальний Кодекс не дає визначення поняття одиничного злочину. Його дає теорія кримінального права. Встановивши всі ознаки одиничного злочину, треба вивчити види одиничних злочинів. Один з них закріплено в ч.2 ст.32 КК

Визначивши види одиничних злочинів, слід уяснити для себе в процесі засвоєння теми різницю саме одиничних злочинів від деяких видів множинності злочинів.

Починаючи вивчати третє питання теми, в першу чергу, слід звернути увагу на визначення поняття повторності злочинів, яке дається в ч. 1 ст. 32 КК. Виходячи з цих положень слід установити, які ознаки має повторність злочинів та які види повторності злочинів існують. Особливу увагу слід звернути на те, що для повторності злочинів не має значення, із яких одиничних злочинів вона складається, чи є ці злочини закінченими чи ні, не мають значення форми співучасті. Слід встановити і особливості наявності повторності злочинів та її відсутності, які вказані в ч.ч.2,3 ст. 32 КК. В цьому питанні плану розглядається лише один із видів повторності – фактична повторність. Тому слід розглянути саме види фактичної повторності. В залежності від виду фактичної повторності має свої особливості і кваліфікація.

Вивчаючи питання відмежування фактичної повторності злочинів від суміжних понять, слід звернути особливу увагу, на те, що такий вид повторності як повторність тотожних злочинів має багато спільного с таким видом ускладненого одиничного злочину, як продовжуваний злочин. Але сам закон називає різницю між цими явищами. Ця різниця передбачена ч. 2 ст. 32 КК. Слід

встановити які саме ознаки розрізняють повторність тотожних злочинів та одиничний продовжуваний злочин.

Вивчати четверте питання теми слід починати з ознайомлення з поняттям сукупності злочинів, яке дається в ч. 1 ст. 33 КК і, в якому закріплюється три основні ознаки сукупності злочинів. Слід уяснити зміст кожної з цих ознак.

Далі слід розглянути види сукупності злочинів. Слід зазначити, що такого розподілу сукупності на види дотримується як теорія кримінального права так і судова практика.

Далі слід розібратися з особливостями кваліфікації при сукупності злочинів. Ці особливості вказані в ч. 2 ст. 33 КК України. Слід зазначити, що кваліфікація сукупності злочинів не викликає серйозних ускладнень порівняно з кваліфікацією фактичної повторності.

Але викликає певні ускладнення відмежування різних видів сукупності злочинів від суміжних понять. Це відмежування розглядається в наступному питанні. Слід встановити ті ознаки, які дозволяють відмежувати сукупність злочинів і такий вид одиничних злочинів, як складені злочини. Це відмежування впливає на подальшу кваліфікацію дій винних осіб. Слід також установити критерії відмежування ідеальної сукупності злочинів від конкуренції кримінально-правових норм. Це має значення при застосуванні цих норм. Необхідно звернути особливу увагу на відмежування реальної сукупності від повторності злочинів. Слід також пам'ятати про те, що існують певні ситуації, коли повторність тотожних злочинів виступає як вид реальної сукупності злочинів і тому кваліфікацію таких діянь слід проводити за правилами сукупності злочинів. У таких випадках відбувається з'єднання повторності та сукупності злочинів, яке в теорії кримінального права називається «повторність-сукупність».

Починаючи вивчати п'яте питання, присвячене рецидиву злочину, слід пам'ятати про те, що він є окремим видом повторності разом з фактичною повторністю. Тому при визначенні ознак рецидиву злочинів слід вивчити загальне поняття повторності злочинів, яке дається ч. 1 ст. 32 КК, та поняття рецидиву злочинів, яке дається в ст. 34 КК. Слід встановити ту ознаку, яка розрізняє рецидив злочинів та фактичну повторність.

Слід вивчити класифікації рецидиву злочинів, їх критерії та встановити яке теоретичне та практичне значення має кожна з них.

Рецидив впливає на кваліфікацію злочинів та на призначення покарання. Слід розібратись як саме.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины. — Х.: Право, 2000. — 128 с.
2. Зелинский А. Ф. Рецидив преступлений (Структура, связи, про-гнозирование). — Х.: Вища школа, 1980. — 152 с.
3. Кривоченко Л. Н. Борьба с рецидивом по советскому уголовному праву: Текст лекции. — Х.: Юрид. ин-т, 1973. — 32 с.
4. Кривошеин П. К. Повторность в советском уголовном праве (тео-ретические и практические проблемы). — К.: Вища школа, 1990. — 159 с.
5. Зинченко И. А. Составные преступления. — Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. - 176.
6. Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками. — Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М.,

2005.

**Тема 14. Поняття, ознаки та види обставин, що виключають злочинність діяння.
Поняття, ознаки та види обставин, що виключають злочинність діяння.**

Навчальні питання:

1. Загальна характеристика правового інституту обставин, що виключають злочинність діяння.
2. Класифікація обставин, що виключають злочинність діяння.
3. Підстави виникнення стану необхідної оборони.
4. Ознаки правомірного заподіяння шкоди в стані необхідної оборони.
5. Перевищення меж необхідної оборони.
6. Підстави виникнення стану уявної оборони.
7. Відмежування уявної оборони від необхідної оборони.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Вивчаючи дану тему потрібно з'ясувати, що саме наука кримінального права та діюче законодавство розуміє під обставинами, що виключають злочинність діяння: їх дефініції, підстави та ознаки. Необхідно запам'ятати, що діяння, скоєне за обставин, що розглядаються, не містить в собі складу злочину, в зв'язку з чим відсутня підстава кримінальної відповідальності особи, що скоїла це діяння. Більш того, соціальна природа цих обставин така, що відповідне діяння є не лише незлочинним, але й вважається суспільно корисним (або суспільно прийнятним).

При вивченні другого питання студенти повинні знати класифікацію обставин, що виключають злочинність діяння, а також звернути увагу на вирішення даного питання КК СРСР 1960 року.

Починаючи вивчення третього питання теми необхідно з'ясувати, що згідно зі ст. 27 Конституції України та ч. 2 ст. 36 КК України кожен має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади. Воно є природним і невідчужуваним, абсолютним правом людини.

Розглядаючи питання про поняття та ознаки необхідної оборони, необхідно уважно ознайомитися з текстом ст. 36 КК України. Аналізуючи текст даної статті, потрібно зробити висновок про те, що право на необхідну оборону можливе лише за наявності відповідної підстави – вчинення суспільно небезпечного посягання, що викликає у того, хто захищається, необхідність у негайному його відверненні чи припиненні шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди. Інакше кажучи, підстава необхідної оборони складається з двох елементів, а саме: 1) суспільно небезпечного посягання і 2) необхідності в його негайному відверненні чи припиненні. Далі рекомендується детально розглянути ці два елементи підстави необхідної оборони. Особливу увагу слід звернути на те, що посягання повинно бути суспільно небезпечним (при цьому суспільно небезпечним визнається не тільки злочинне посягання), наявним та викликати у того, хто захищається, необхідність у негайному відверненні чи припиненні такого посягання. Таким чином, слід мати на увазі, що заподіяння шкоди тому, хто посягає, за відсутності зазначених двох елементів або хоча б за наявності лише одного з них свідчить про неправомірність дій громадянина, тому що він не знаходиться в стані необхідної оборони. Далі необхідно детально розглянути ознаки необхідної оборони, які визначені в ст. 36 КК України та характеризують: 1) мету оборони; 2) спрямованість (об'єкт) заподіяння шкоди; 3) характер дій того, хто захищається; 4) своєчасність оборони; 5) співрозмірність оборони.

Вивчаючи питання про перевищення меж необхідної оборони, необхідно звернути особливу увагу на ч. 3 ст. 36 КК України, проаналізувавши яку, потрібно з'ясувати що, перевищення меж необхідної оборони це такі дії винного яким притаманні майже усі ознаки необхідної оборони, за винятком того, що порушено ознаку співрозмірності, а саме, завдання тому, хто посягає, тяжкої шкоди (смерті або тяжких тілесних ушкоджень), яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Необхідно вказати два види ексцесу оборони. Для більш детального вивчення цього питання теми рекомендується звернутися до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 1 “Про судову практику у справах про необхідну оборону”. Крім того слід вказати вік з якого може наставати кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони. Також слід враховувати положення ч.4 ст.36 КК України. Далі необхідно розглянути, так звані, спеціальні види необхідної оборони, тобто проаналізувати положення ч.5 ст.36 КК та зробити висновок про те, що закон передбачає три винятки із загального правила про те, що при необхідній обороні особа, яка захищається, повинна додержуватися визначеної межі, завдаючи шкоду тому, хто посягає.

Розглядаючи шосте питання –про уявну оборону рекомендується детально ознайомитися з положеннями ст.37 КК України та п.7 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 1 “Про судову практику у справах про необхідну оборону”. Необхідно пам'ятати, що за загальним правилом заподіяння шкоди у стані уявної оборони не звільняє від кримінальної відповідальності. Вказати у яких саме випадках при уявній обороні кримінальна відповідальність за заподіяну шкоду виключається .. Далі треба розібратися у особливостях кваліфікації уявної оборони у різних випадках (рекомендується детально проаналізувати ч.ч.2, 3, 4 ст.37 КК України).

При вивченні сьомого питання - відмежування уявної оборони від необхідної оборони необхідно вказати на критерії за якими відбувається відмежування цих двох понять.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключают преступность деяния. - Х.: Основа, 1991. - 360 с.
2. Баулин Ю. В. Основания, исключают преступность деяния: Учеб. пособие. - К: УМК ВО, 1989. - 46 с.
3. Баулин Ю. В. Право граждан на задержание преступника. — Х.: Вища школа, 1986. — 150 с.
4. Диденко В. П. Правомерность причинения вреда преступнику при задержании: Учеб. пособие. - К: НИ и РИО ВШ МВД СССР, 1984. - 72 с.
5. Дячук С. І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства). — К: Атіка, 2001. — 176 с.

Тема 15. Звільнення від кримінальної відповідальності

Навчальні питання:

1. Поняття звільнення від кримінальної відповідальності і його правові наслідки.
2. Види звільнення від кримінальної відповідальності.
3. Підстави й умови загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності:
4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із дійовим каяттям та у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.
6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.
7. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Приставаючи до опрацювання даної теми необхідно передусім з'ясувати, в яких саме випадках, передбачених в законі, кримінально-правові відносини між державою та особою, що вчинила злочин можуть завершуватися не реалізацією кримінальної відповідальності, а навпаки, позбавленням, звільненням такої особи від кримінальної відповідальності. Вивчивши відповідні розділи підручника й рекомендовану літературу, прослухавши лекції, слід засвоїти поняття й кримінально-правове значення звільнення від кримінальної відповідальності, порядок його здійснення, причини, з яких вітчизняний законодавець помістив у КК даний інститут. Слід звернути увагу на юридичну природу цього правового феномену.

Далі, розглядаючи друге питання рекомендується установити критерії, за якими можна провести класифікацію передбачених в КК видів звільнення від кримінальної відповідальності. Тут потрібно також визначити, які види звільнення від кримінальної відповідальності законодавець пов'язує з тяжкістю й видом вчиненого злочину, а які – ні.

Вивчаючи третє питання слід обов'язково звернути увагу, що в рамках теми “Звільнення від кримінальної відповідальності” вивчається один із правових наслідків скоєння злочину. Цей наслідок може наступити лише щодо осіб, в діях яких наявний склад злочину, а не щодо випадків, коли кримінальна відповідальність виключається. Тому потрібно з'ясувати, чим відрізняється звільнення від кримінальної відповідальності від обставин, що виключають злочинність діяння, від добровільної відмови при незакінченому злочині, від наслідків скоєння малозначного діяння. Також необхідно з'ясувати відмінності між звільненням від кримінальної відповідальності і звільненням від покарання та його відбування.

На наступному етапі вивчення теми необхідно провести детальне дослідження кожного окремого виду звільнення від кримінальної відповідальності, звертаючи увагу на підстави, умови, особливості та порядок застосування кожного з них. При цьому слід визначати, яке місце в класифікації звільнення від кримінальної відповідальності посідає той чи інший вид звільнення (є він обов'язковим чи факультативним, умовним чи безумовним і т.ін.). Спочатку доцільно сконцентрувати увагу передусім на тих видах цього звільнення, які передбачено в статтях розділу XI Загальної частини КК (ст.ст. 45-49).

Розглядаючи четверте та п'яте, шосте та some питання варто зазначити, що звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45 КК) потрібно розглянути зміст ознак дійового каяття: об'єктивних (активне сприяння розкриттю злочину, відшкодування збитків, усунення шкоди) та суб'єктивних (щире розкаяння), визначити зміст таких умов цього виду звільнення від кримінальної відповідальності, як “вчинення злочину вперше”, “невелика тяжкість злочину”. Слід з'ясувати, сукупність всіх ознак дійового каяття є необхідною для застосування ст. 45 КК, чи достатньо лише декількох із них.

При засвоєнні особливостей звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК) слід особливу увагу приділити змісту передбаченого в цій статті примирення між особою, що вчинила злочин, та потерпілим від цього злочину. Необхідно порівняти цей вид звільнення від кримінальної відповідальності з передбаченим статтею 45 КК й зрозуміти відмінності між ними.

При вивченні звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки необхідно звернути особливу увагу на умовний характер цього виду звільнення, розглянути, у

зв'язку із чим воно може бути скасоване. Звернувшись до положень КПК, слід з'ясувати форму й зміст клопотання про передачу на поруки, визначити суб'єктів поручительства, його умови та строки.

Розглядаючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обстановки необхідно зрозуміти, що в законі мається на увазі під зміною обстановки, можливі причини та види такої зміни. Належну увагу слід приділити сутності вказаних в законі наслідків зміни обстановки: втрати діянням характеру суспільно небезпечного або втрати особою суспільної небезпечності.

Вивчаючи звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, необхідно передусім з'ясувати природу давності як підстави звільнення від кримінальної відповідальності, запам'ятати розміри вказаних в законі строків давності, правила їх обчислення (при цьому неодмінно звернути увагу на початковий та кінцевий моменти давності). Слід засвоїти причини та сутність зупинення й переривання перебігу строків давності, а також обов'язкове й факультативне незастосування давності.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. *Ковітіді О. Ф.* Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України: Навч. посібник. — Сімферополь: ВД «Квадранал», 2005. — 224 с.
2. *Кривоченко Л. Н.* Освобождение от уголовной ответственности с применением мер общественного или административного воздействия: Учеб. пособие. — Х.: Юрид. ин-т, 1981. — 51 с.
3. *Скибицкий В. В.* Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. — К: Наукова думка, 1987. — 183 с.
4. *Усатий Г. О.* Кримінально-правовий компроміс. — К.: Атіка, 2001. - 128с.
5. *Тихий В. ПІ., Панов М. І.* Звільнення від кримінальної відповідальності // Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 4.
6. *Житний О.О.* Юридична природа звільнення від кримінальної відповідальності: деякі вади термінології // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. — 2001. — №14. — С. 27-32.
7. *Куц В.М., Ященко А.М.* Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект) : монографія / В.М. Куц, А.М. Ященко. — Х.: Юрайт, 2013. — 328 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1.4. «ПОКАРАННЯ: ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИДИ. ПРОЦЕДУРА ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ. СУДИМІСТЬ. КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЇЇ ОСОБЛИВОСТІ»

Тема 16. Поняття покарання та його ознаки.

Навчальні питання:

1. Поняття, значення та ознаки покарання.
2. Мета покарання.
3. Система покарань.
4. Класифікація покарань.
5. Основні покарання.
6. Додаткові покарання.
7. Покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Приступаючи до вивчення теми передусім слід розглянути й запам'ятати поняття покарання, сформульоване в ч. 1 ст. 50 КК. Після цього необхідно детально розглянути його ознаки, уявити зміст кожної з них. Слід з'ясувати соціальну та юридичну природу покарання, його місце в системі державних заходів боротьби із злочинністю. Окремо рекомендується зупинитися на визначенні місця та ролі кари в покаранні, її філософському та юридичному змісті.

Вивчивши указані питання, потрібно перейти до визначення мети покарання – тих результатів, яких прагнуть досягти держава й суспільство, застосовуючи покарання до порушників кримінального закону. Оскільки питання про мету покарання є досить дискусійним, то для більш глибокого його засвоєння доцільно ознайомитися із розвитком поглядів на цю проблему в історії вітчизняного кримінального законодавства та в науці кримінального права (з абсолютними, відносними та змішаними теоріями цілей покарання), з поглядами на цю проблему видатних філософів та юристів минулого (зокрема, представників класичної школи кримінального права – Беккарія, Канта, Гегеля; М.С. Таганцева, О.Ф. Кістяківського; антропологічної та соціологічної шкіл). Далі, спираючись на зміст ч. 2 ст. 50 КК, слід засвоїти визначену законодавством мету покарання (виправлення засуджених, загальне та спеціальне попередження, кара).

Після цього, вивчаючи третє питання - потрібно запам'ятати поняття системи покарань, визначити ознаки й юридичне значення цієї системи. Необхідно ретельно розглянути систему покарань, побудовану у чинному КК (ст. 51 КК), зрозуміти її основи та принципи побудови. Рекомендується приділити увагу питанню про систему покарань в історії кримінального права, проблеми вдосконалення системи покарань.

При розгляді четвертого питання необхідно засвоїти поняття і значення класифікації покарань, розглянути цю класифікацію (основні й додаткові, такі, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові; безстрокові і строкові; загальні і спеціальні), критерії такої класифікації.

Вивчаючи п'яте і шосте питання теми потрібно послідовно й детально розглянути кожен окремий вид покарань. При цьому стосовно кожного виду покарання обов'язково слід засвоїти: його поняття, зміст, місце в системі покарань, підстави та порядок застосування, наслідки застосування, строки застосування (для строкових покарань), запам'ятати, яким особам той чи інший вид покарання не може бути призначений (у випадку, якщо це передбачене законом).

Окрім зазначених загальних ознак кожного покарання, слід вивчити й особливості, що стосуються конкретних видів покарань. Так, зокрема, щодо виправних робіт (ст. 57 КК) слід запам'ятати розмір відрахування із суми заробітку засудженого в доход держави, порядок заміни виправних робіт особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку, а також відмінність між виправними й громадськими роботами; щодо службових обмежень для військовослужбовців (ст. 58 КК) необхідно звернути увагу на розміри відрахувань в дохід держави із грошового забезпечення засудженого як елемент даного виду покарання та його розміри, вплив службового обмеження на підвищення у посаді, військовому званні та на строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання; щодо конфіскації майна (ст. 59 КК) потрібно звернути увагу на її види, на відмінність конфіскації майна як виду покарання від спеціальної конфіскації, а також розглянути, яке майно не підлягає конфіскації; щодо штрафу (ст. 53 КК) – його розміри, особливості призначення як додаткового виду покарання, підстави й порядок заміни штрафу іншими видами покарань.

В сьомому питанні необхідно визначити які види покарань, можуть призначатися й як основні, і як додаткові, необхідно обов'язково звертати увагу, в чому полягають особливості призначення їх як основних і особливості призначення як додаткових.

Наприкінці вивчення теми потрібно встановити, які наслідки тягне ухилення від покарання, призначеного вироком суду (ч. 5 ст. 52 КК).

Додаткова література до теми:

1. *Ломако В. А.* Про цілі покарання і засоби їх досягнення // Проблеми законності. — Національна юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого, 1997. - Вип. 32. - С. 111-116.
2. *Маляренко В. Т.* Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. — К: Фонд «Правова ініціатива», 2003. — 156 с.
3. Уголовное наказание. (Лановенко И. П., Заросинский Ю. Л., Костенко А. Н. и др.). - Киев-Донецк: ИГПАН НАН Украины - Донецк. ин-т внутр. дел МВД Украиньї, 1997. — 312 с.
4. *Фролова Е. Г.* Понятие наказания, его цели и система в советском уголовном праве: Лекция. — Донецк: Изд. Дон. ГУ, 1991. — 127 с.
5. *Антипов В. В., Антипов В. І.* Обставини, які виключають застосування кримінального покарання. — К.: Атіка, 2004. — 208 с.

Тема 17. Класифікація видів покарань, їх ознаки

Навчальні питання:

1. Поняття, ознаки і значення системи покарань за кримінальним законом. К
2. Класифікація видів покарань та її критерії.
3. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру.
4. Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру.
5. Види примусових заходів медичного характеру та критерії їх призначення.
6. Примусове лікування.
6. **Спеціальна конфіскація**

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Приступаючи до вивчення першого та другого питання передусім слід звернутися до положень ст. 92, 93 КК. Окремо рекомендується зупинитися на визначенні місця та ролі примусових заходів медичного характеру в системі заходів кримінально-правового характеру.

Основні та додаткові покарання; покарання, що можуть призначатися як основні, так і як додаткові; строкові та безстрокові, загальні та спеціальні. Порядок призначення основних та додаткових покарань. Правові наслідки ухилення від покарання. Види покарань. Штраф. Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу: поняття, зміст, підстави та порядок його призначення. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Громадські роботи. Виправні роботи. Службові обмеження для військовослужбовців. Конфіскація майна. Арешт. Тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців. Позбавлення волі на певний строк. Довічне позбавлення волі.

Вивчивши указані питання, потрібно перейти визначення видів примусових заходів медичного характеру, закріплених у ст. 94 КК.

Вивчаючи четверте питання - потрібно чітко уявити відмість примусового лікування від різних видів примусових заходів медичного характеру.

При розгляді п'ятого питання необхідно засвоїти поняття і значення спеціальної конфіскації, розглянути підстави для її застосування та відмінності від інших заходів кримінально-правового характеру.

Додаткова література до теми:

1. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України. — Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. — 240 с.
2. Тютюгін В. І. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: Конспект лекції. — Х.: УЮА, 1993. — 18 с.
3. Тютюгин В.И. Назначение наказания при совершении нескольких преступлений и по нескольким приговорам. Конспект лекций. — Харьков, 1992.

Тема 18. Призначення покарання

Навчальні питання:

1. Принципи призначення покарання.
2. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України.
3. Обставини, що пом'якшують або обтяжують покарання та їх значення для призначення покарання.
4. Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті.
5. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.
6. Призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

При викладенні першого питання теми слід розглянути історію розвитку принципів та загальних засад призначення покарання. Слід ознайомитися з точками зору про відмежування принципів від загальних засад призначення покарання. Розкрити зміст принципів законності, справедливості, гуманізму та індивідуалізації призначення покарання.

Вивчаючи друге питання особливу увагу слід приділити характеристиці статті 65 КК України, що визначає загальні засади призначення покарання. Слід враховувати, що загальні засади призначення покарання, як їх закріплено в законі, складаються в своїй сукупності з наступних трьох критеріїв:

- а) суд визначає покарання в межах, встановлених санкцією статті закону, що передбачає відповідальність за цей злочин;
- б) суд визначає покарання у відповідності до положень Загальної частини КК України;
- в) суд визначає покарання, враховуючи тяжкість вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

При характеристиці першого критерію слід розкрити значення призначення судом покарання лише в межах (рамках) санкції статті Особливої частини КК України, за якою кваліфіковано діяння винного.

При розгляді другого критерію важливо вказати, які принципові положення, що відносяться до злочину, умов відповідальності за нього, призначення покарання, визначення видів покарання та звільнення від покарання, необхідно враховувати в якості передумови застосування покарання. Слід також детально проаналізувати ці передумови застосування покарання.

При висвітленні третього критерію загальних засад призначення покарання особливу увагу слід приділити тяжкості злочину (характер та ступінь суспільної небезпеки). Необхідно розкрити зміст понять «характер» (якісна характеристика) та «ступінь» (кількісна характеристика) суспільної небезпеки діяння, а також назвати об'єктивні та суб'єктивні обставини, що впливають на

характер та ступінь суспільної небезпеки злочину.

Далі слід розглянути обставини, які характеризують особу винного. В роботі слід проаналізувати дані про особу винного, які враховуються судовою практикою при призначенні покарання: фізичний стан, психічний стан, соціальний статус та правовий статус винного.

Відповідаючи на третє запитання, слід мати на увазі, що у ст.65 КК в якості складового елементу загальних засад призначення покарання виступають обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Слід визначити правову природу пом'якшуючих та обтяжуючих обставин і висловити свою думку з приводу того, на що ж вони повинні впливати: на пом'якшення та обтяження покарання, відповідальність, вини, ступеню тяжкості. Необхідно також перерахувати пом'якшуючі та обтяжуючі покарання обставини, що враховуються судом при призначенні покарання. При вивченні даного питання слід зупинитися на двох моментах: про закритий чи відкритий перелік обставин, що пом'якшують та обтяжують покарання, та про врахування цих обставин у випадку, коли їх включено законодавцем в якості ознаки складу злочину. Розглядаючи питання про врахування судом пом'якшуючих та обтяжуючих обставин при призначенні покарання, необхідно засвоїти сам «механізм» такого врахування. При цьому особливу увагу слід приділити мотивуванню покарання у вирокі. На завершення, необхідно обґрунтувати положення про те, що обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, повинні розглядатись не ізольовано, а в єдиній сукупності.

При розгляді четвертого питання необхідно звернути увагу на те, що в ст.68 КК законодавець визначає певні особливості призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті. Слід пам'ятати, що при призначенні покарання за незакінчений злочин суд, керуючись положеннями статей 65-67 КК, враховує ступінь тяжкості вчиненого особою діяння, ступінь здійснення злочинного наміру та причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця. При призначенні покарання співучасникам злочину суд, керуючись положеннями статей 65-67 КК, враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину.

Аналізуючи п'яте питання, слід враховувати, що ст. 69 КК України - це особлива, виключна норма, яка вносить певні корективи у загальні засади призначення покарань. Розглядаючи ст. 69 КК, необхідно детально проаналізувати підстави застосування цієї норми: 1) наявність декількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину, 2) особа винного. Необхідно проаналізувати поняття "особи винного" й показати які обставини повинні враховуватись при її оцінці. Слід також розглянути проблему врахування при призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, негативних факторів, що характеризують особу винного (наприклад, зміни соціального оточення, негативні характеристики з місця проживання та роботи, та ін.) Необхідно розкрити проблему єдиного врахування двох підстав застосування ст. 69 КК.

Далі слід детально проаналізувати порядок застосування ст. 69 КК, коли суд призначає покарання нижче нижньої межі і коли він приймає рішення про перехід до іншого, більш м'якого покарання. При цьому необхідно мати на увазі, що у першому випадку суд призначає той же вид покарання, який фігурує у санкції, але у нижчих межах. Важливо вказати, до якої межі суд може знизити таке покарання, як застосовується така норма при наявності альтернативних санкцій.

Аналізуючи перехід до іншого більш м'якого покарання, слід вказати коли цей варіант доцільно використовувати суду; які види покарань тут можуть бути призначені.

Особливу увагу слід зосередити на аналізі положень ст. 69 КК стосовно призначення додаткових покарань. Тому необхідно проаналізувати, яким чином додаткові покарання закріплені у санкціях статей Особливої частини КК і як це впливає на специфіку застосування ст. 69 КК. Слід також розглянути проблему звільнення винного від обов'язкового додаткового покарання і

пом'якшення такого покарання у порядку ст. 69 КК. Далі необхідно визначити скільки усього є варіантів застосування ст. 69 КК і показати особливості її використання при вчиненні тяжких злочинів; розглянути питання про мотивування у вирокі суду застосування такої виключної норми; розглянути питання про місце ст.69 КК по відношенню до статей Загальної частини КК; особливості використання статті 69 КК при вчиненні особою не одного, а двох чи більше злочинів.

При відповіді на шосте запитання, на підставі вивчення ст. ст. 70, 71 КК України слід з'ясувати порядок призначення покарання при вчиненні особою декількох злочинів та за декількома вироками, провести відмінність призначення покарання за сукупністю злочинів та за сукупністю вироків. Визначити принципи визначення остаточного покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків: поглинання повного складання, часткового складання. Слід зосередитися на можливості визначення остаточного покарання при сукупністю вироків лише у випадках, коли за один зі злочинів призначене довічне позбавлення волі.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. *Маляренко В. Г.* Покарання за новим Кримінальним кодексом України. —К: Фонд «Правова ініціатива», 2003. — 156 с.
2. *Полтавець В. В.* Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України. — Луганськ: РВВ ЛАВС, 2005. — 240 с.
3. *Тютюгін В. І.* Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом: Конспект лекції. — Х.: УЮА, 1993. — 18 с.
4. *Тютюгін В.І.* Назначение наказания при совершении нескольких преступлений и по нескольким приговорам. Конспект лекций. — Харьков, 1992.

Тема 19. Звільнення від покарання та його відбування

Навчальні питання:

1. Поняття звільнення від покарання.
2. Види звільнення від покарання.
3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням.
4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

При вивченні цієї теми необхідно засвоїти зміст звільнення від покарання та його відбування. Слід розкрити поняття звільнення від покарання, його підстави, умови та види, провести відмежування звільнення від покарання від звільнення від кримінальної відповідальності. Так, слід пам'ятати, що за наявності визначених у КК підстав, винна у вчиненні злочину особа може бути повністю або частково звільнена від покарання за вчинене. Звільнення від покарання можливе лише в тих випадках, коли його мета може бути досягнута без реального відбування покарання (в цілому або його частини) або коли її досягнення надалі стає неможливим і безцільним (важка хвороба засудженого) чи недоцільним (давність виконання обвинувального вироку). Звільнення від

покарання здійснюється тільки судом (крім звільнення від покарання на підставі закону України про амністію чи акта про помилування).

При відповіді на друге запитання слід пам'ятати, що кримінальне законодавство передбачає різні види звільнення від покарання, які об'єднуються у дві групи: безумовне звільнення (перед особою не ставляться які-небудь вимоги у зв'язку із звільненням), умовне звільнення (пред'явлення особі визначених законом вимог, які вона має виконати протягом певного строку).

Особливим видом звільнення від покарання є звільнення від покарання у разі прийняття нового закону, що виключає або пом'якшує призначене особі покарання (ч.2, 3 ст.74 КК).

До безумовного звільнення належать: звільнення від покарання на умовах ч.4 ст.74 КК; звільнення у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст.80 КК); заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст.82 КК); звільнення від покарання за хворобою (ст.84 КК).

До умовного звільнення належать: звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст.ст. 75-79 КК); умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст.81 КК); звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст.83 КК).

Далі слід розкрити зміст окремих видів звільнення від покарання та його відбування.

Розкриваючи зміст третього питання - звільнення від відбування покарання з випробуванням слід звернути увагу на підстави і умови його застосування, визначити іспитовий строк, що може бути призначений судом при звільненні особи від відбування покарання, його значення, визначити обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, встановити можливість застосування додаткових видів покарання у разі звільнення особи від відбування покарання з іспитовим строком, органи, які контролюють поведінку засуджених, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Також треба встановити правові наслідки звільнення від відбування покарання з іспитовим строком, підстави скасування звільнення від відбування покарання з іспитовим строком.

Далі необхідно приділити час для вивчення питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до семи років: підстави, умови та особливості його застосування, правові наслідки та умови скасування цього виду звільнення.

У четвертому питанні необхідно охарактеризувати умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, його поняття та значення: підстави та умови умовно-дострокового звільнення від покарання. Види покарань, при відбуванні яких можливе умовно-дострокове звільнення. Дострокове звільнення від додаткового покарання.

При розгляді кожного питання теми студент повинен доповісти рішення практичних завдань, які завчасно призначив викладач. Це рішення повинно бути проаналізоване відповідно до чинного законодавства та практики його застосування, і викладене письмово у зошиті для семінарських і практичних занять.

Додаткова література до теми:

1. *Ломако В. А.* Осуждение без реального отбывания лишения свободы: Уч. пособие. — Х.: Юрид. ин-т. — 1987. — 58 с.
2. *Ломако В. А.* Отсрочка исполнения наказаний. — К.: УМК ВО, 1992. - 60 с.
3. *Ломако В. А.* Применение условного осуждения. — Х.: Вища школа, 1976. - 126 с.
4. *Скибицький В. В.* Умовне засудження за законодавством Української РСР. - К.: Наукова думка, 1971. - 132 с.

5. Скибицкий В. В. Освобождение от уголовной ответственности и отбывания наказания. — К.: Наукова думка, 1987. — 183 с.
6. Тютюгин В. И. Условно-досрочное освобождение от наказания: Учеб. пособие. - Х.: Юрид. ин-т, 1981. - 68 с

Тема 20. Судимість: її поняття, підстави виникнення та строки

Навчальні питання:

1. Поняття судимості
2. Правові наслідки судимості
3. Обчислення судимості.
4. Зняття та погашення судимості.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Необхідно вивчити, що судимість - це правовий стан особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених в законі умов характеризується настанням для неї певних правових наслідків.

Істотними ознаками судимості є те, що вона: 1) є наслідком засудження за вчинення злочину, який триває і після відбуття покарання; 2) являє собою особливий правовий статус засудженого (має персональний характер і пов'язана лише з даною особою); 3) має чітко визначені часові рамки, встановлені [КК](#); 4) полягає в обмеженнях, які застосовуються до особи, що має судимість, інших несприятливих для неї правових наслідках; 5) умови перебігу судимості та її кримінально-правові наслідки визначені КК. Загальноправові наслідки судимості регламентуються іншими нормативно-правовими актами.

2. Судимість пов'язана із вчиненням конкретного злочину і засудженням за нього. Отже, не може набути судимості особа, яка: а) не вчинила злочину; б) не постала перед судом і не була засуджена.

Строки і правові наслідки судимості визначаються окремо щодо кожного злочину. При вчиненні декількох злочинів судимість виникає щодо кожного із них, тобто особа може мати одночасно кілька судимостей. При цьому вони можуть відрізнятися за тривалістю і правовим змістом.

Якщо закон усуває чи пом'якшує караність діяння, то це тягне за собою і відповідні зміни щодо судимості особи, якій було призначено покарання за раніше чинним законом. При повній декриміналізації вчиненого судимість скасовується. Це впливає з [ч. 2 ст. 74](#), яка передбачає звільнення від призначеного судом покарання у випадку усунення караності діяння, та прямо передбачене в [ч. 3 ст. 88](#). Якщо ж відповідно до [ч. 3 ст. 74](#) призначена засудженому міра покарання, що перевищує санкцію нового закону, знижується до максимальної межі, встановленої цим законом, то судимість обчислюється відповідно до покарання, призначеного згідно з новим законом.

3. Підставою виникнення судимості є засудження за вчинення злочину судом України. Водночас, згідно зі [ст. 9](#) вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо особа була засуджена за злочин, вчинений за межами України, та знову вчинила злочин на території України. Але судимість, що виникла внаслідок засудження судом іноземної держави, в Україні тягне лише кримінально-правові наслідки, прямо передбачені [ч. 2 ст. 9](#).

4. Персональний характер судимості полягає у тому, що вона не впливає на вирішення питань кримінальної відповідальності осіб, які вчиняють злочин у співучасті з судимим ([ч. 3 ст. 29](#)). Так само судимість особи не впливає на правовий статус усіх інших громадян.

5. Судимість обмежена у часі. У [частині 1 ст. 88](#) визначено, що її початковим моментом є день набрання чинності обвинувальним вироком. Закінчується судимість з моменту її погашення або зняття. При цьому моментом погашення судимості є сплив останнього дня строку судимості, а моментом зняття судимості є момент набрання чинності постанови суду про дострокове зняття судимості чи застосування акта амністії, відповідно до якого особа вважається несудимою. Погашення або зняття судимості означає припинення всіх її негативних правових наслідків.

Додаткова література до теми:

1. Голіна В. В. Судимість. — Харків: «Харків юридичний», 2006. — 384 с.

2. Тютюгин В. Некоторые вопросы погашения судимости. // Советская юстиция. — 1984. — №9.

Тема 21. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Навчальні питання:

1. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх як прояв гуманізму кримінального законодавства України.
2. Види покарань, які застосовуються до неповнолітніх.
3. Звільнення неповнолітніх від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Загальні рекомендації по вивченню теми:

Слід звернути увагу на те, що кримінальна відповідальність та покарання неповнолітніх має свої особливості, які обумовлені недостатністю інтелектуального розвитку, життєвого досвіду, соціально-психологічними особливостями особи. Відповідно до [частини першої статті 2 Кримінального кодексу України](#) (далі - КК України) єдиною та достатньою підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого [КК України](#).

У розділі XV [КК України](#) передбачено лише особливі, менш суворі, більш гуманні умови кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, які вчинили злочин порівняно з дорослими злочинцями, а саме:

- за певних умов допускається можливість звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності із застосуванням до нього примусових заходів виховного характеру;
- скорочено види покарань та обмежено строки і розмір встановлених покарань порівняно зі строками і розмірами покарань до дорослих злочинців;
- визначено умови, за яких можливим є звільнення неповнолітніх від відбування покарання із застосуванням до них примусових заходів виховного характеру;
- передбачено більш м'які вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання;
- встановлено більш короткі строки (порівняно зі строками для повнолітніх злочинців) щодо давності притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності та виконання обвинувального вироку і щодо погашення і зняття судимості з неповнолітніх злочинців.

Чинним законодавством передбачено звільнення неповнолітньої особи від кримінальної відповідальності та від кримінального покарання.

Додаткова література до теми:

1. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. — К: Атіка, 2004. — 240 с.
2. Омеляненко Г. Питання застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх осіб. // Юридичний вісник України. — 1997. — № 22. — с. 27-29.
3. Шевченко Я.Н. Правовое регулирование ответственности несовершеннолетних. — К., 1976.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ ЗА ПІДСУМКАМИ ВИВЧЕННЯ КУРСУ

Модуль 1. Загальна частина

1. Кримінальне право України як галузь права: поняття, предмет правового регулювання; місце кримінального права в правовій системі.
2. Система кримінального права України. Загальна та Особлива частини кримінального права України, їх специфічні риси та взаємозв'язок.
3. Характеристика загальноправових та міжгалузевих принципів у кримінальному праві.
4. Характеристика галузевих принципів кримінального права.
5. Загальна характеристика основних джерел сучасного кримінального права України.
6. Поняття та загальна характеристика чинного Кримінального кодексу України. Структура КК України.
7. Кримінально-правові норми: поняття, основні ознаки, види та структура.
8. Поняття чинності КК України в часі. Зворотна дія кримінального закону в часі.
9. Поняття чинності КК та інших джерел кримінального права України у просторі. Принципи чинності кримінального закону у просторі.
10. Тлумачення в кримінальному праві: поняття, види і способи тлумачення положень КК.
11. Поняття злочину за КК України. Загальна характеристика ознак злочину.
12. Класифікація злочинів у кримінальному праві. Класифікації злочинів, що використовуються в КК України.
13. Поняття ті види готування до злочину за КК України. Особливості кваліфікації та призначення покарання за готування до злочину.
14. Поняття та види замаху на злочин за КК України. Особливості кваліфікації та призначення покарання за замах на злочин.
15. Поняття, обов'язкові ознаки, кримінально-правові наслідки добровільної відмови при незакінченому злочині.
16. Поняття, ознаки, підстави та форми кримінальної відповідальності.
17. Поняття, основні риси та функції складу злочину.
18. Структурна характеристика складу злочину: складові частини, елементи та ознаки. Обов'язкові та факультативні елементи складу злочину.
19. Класифікація складів злочинів. Основні види складів злочинів та їх кримінально-правова характеристика.

20. Поняття та загальний механізм кваліфікації злочинів як стадії застосування кримінального закону.

21. Поняття об'єкта злочину та елементи складу злочину, що характеризують об'єкт злочину.

22. Класифікація об'єктів злочинів “по вертикалі” та “по горизонталі”.

23. Діяння як обов'язковий елемент об'єктивної сторони складу злочину. Форми діяння за кримінальним правом України.

24. Суспільно небезпечні наслідки: поняття, види, кримінально-правове значення.

25. Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками. Основні різновиди причинного зв'язку у кримінальному праві, їх зміст та значення.

26. Характеристика факультативних елементів, що характеризують об'єктивну сторону складу злочину.

27. Складні злочини як різновиди одиничних злочинів. Особливості об'єктивної сторони складних злочинів.

28. Поняття суб'єкта злочину за КК України. Елементи складу злочину, що характеризують його суб'єкт.

29. Поняття осудності та неосудності за КК України. Формула неосудності. Обмежена осудність за КК України

30. Вік суб'єкта злочину як обов'язковий елемент складу злочину. Основні правила встановлення віку суб'єкта злочину.

31. Поняття спеціального суб'єкта злочину як факультативного елемента складу злочину. Класифікація спеціальних суб'єктів злочину.

32. Поняття вини за КК України. Форми та види вини.

33. Умисел як форма вини. Види умислу за КК України. Особливості змісту умислу.

34. Необережність як форма вини. Види необережності за КК України. Особливості змісту необережності.

35. Помилка в кримінальному праві. Види помилок, їх вплив на вину та кримінальну відповідальність особи.

36. Складна вина. Основні прояви складної вини та її кримінально-правове значення.

37. Поняття співучасті у злочині. Об'єктивні та суб'єктивні ознаки співучасті.

38. Кримінально-правова характеристика ознак окремих співучасників за КК України.

39. Кримінально – правова характеристика окремих форм співучасті у злочині.

40. Підстави та особливості кваліфікації дій окремих видів співучасників. Особливості кримінальної відповідальності організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації.

41. Особливості добровільної відмови співучасників злочину.

42. Поняття та форми причетності до злочину.

43. Поняття, ознаки та форми множинності злочинів.

44. Поняття, ознаки та види повторності злочинів. Кримінально-правове значення повторності злочинів.

45. Сукупність злочинів. Поняття, ознаки та види сукупності злочинів. Кримінально-правове значення сукупності злочинів.

46. Поняття та види конкуренції кримінально-правових норм.

47. Поняття, ознаки та види рецидиву злочинів. Кримінально-правове значення рецидиву злочинів.
48. Необхідна оборона: поняття, ознаки, умови правомірності.
49. Затримання особи, що вчинила злочин: поняття, ознаки, умови правомірності, відмінність від необхідної оборони.
50. Крайня необхідність: поняття, ознаки, умови правомірності.
51. Поняття, підстави та порядок звільнення від кримінальної відповідальності.
52. Характеристика загальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за КК України.
53. Поняття, ознаки та цілі покарання за КК України.
54. Загальна характеристика системи видів покарання за КК України.
55. Загальна характеристика видів основних покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
56. Загальна характеристика видів основних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.
57. Загальна характеристика додаткових покарань.
58. Загальні засади призначення покарання за КК України.
59. Загальна характеристика обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання.
60. Умови, принципи та порядок призначення покарання за сукупністю злочинів.
61. Умови, принципи та порядок призначення покарання за сукупністю вироків.
62. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.
63. Поняття та кримінально-правовий зміст звільнення від покарання та його відбування; відмінність від звільнення від кримінальної відповідальності.
64. Загальна характеристика видів звільнення від покарання та його відбування.
65. Поняття та часові межі судимості. Загально правові та кримінально-правові наслідки судимості.
- 66. Види заходів кримінально-правового впливу, що можуть бути застосовані до неповнолітнього та малолітнього за КК України.**
- 67. Види покарань, що можуть бути застосовані до неповнолітніх. Особливості застосування до неповнолітніх окремих видів покарань.**

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Рекомендована література

Базова:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон Української РСР від 07 грудня 1984 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1984. - № 51. - Ст. 1122.
3. Лісовий кодекс України: Закон України від 21 січня 1994 року № 3852-XI // Відомості Верховної Ради України. -1994. - №17. – Ст. 99.
4. Кодекс України про надра: Закон України від 27 липня 1994 року № 132/94-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1994. - № 36. – Ст. 340.

5. Водний кодекс України: Закон України від 6 червня 1995 року № 213/95-В // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - №24. – Ст. 189.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 25-26. - Ст. 131.
7. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 року № 2768-П // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 3-4. – Ст. 27
8. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 18-22. – Ст. 144.
9. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 40-44. – Ст. 356.
10. Повітряний кодекс України : Закон України від 19 травня 2011 р. № **3393-VI** // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - № 48-49. – Ст. 536.
11. Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті : Конвенція ООН від 25 лютого 1991 р. Ратифікована Законом України від 19 березня 1999 р. N 534-XIV [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_272
12. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XI // Відомості Верховної Ради України. – 1991. - №41. – Ст. 546.
13. Про природно-заповідний фонд України : Закон України від 16 червня 1992 р. № **2456-XII** // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 34. – Ст. 502.
14. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 р. № **2707-XI** // Відомості Верховної Ради України. – 1992. - № 50. – Ст. 678.
15. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку : Закон України від 08 лютого 1995 р. № **39/95-ВР** // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 12. – Ст. 81.
16. Про пестициди і агрохімікати : Закон України від 02 березня 1995 р. № **86/95-ВР** // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 14. – Ст. 91.
17. Про поводження з радіоактивними відходами : Закон України від 30 червня 1995 р. № **255/95-ВР** // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 27. – Ст. 198.
18. Про відходи : Закон України від 05 березня 1998 р. № **187/98-ВР** // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 36-37. – Ст. 242.
19. Про рослинний світ : Закон України від 09 квітня 1999 р. № **591-XIV** // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 22-23. – Ст. 198.
20. Гірничий закон України : Закон України від 06 жовтня 1999 р. № **1127-XIV** // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 50. – Ст. 433.
21. Про вилучення з обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції : Закон України від 14 січня 2000 р. № **1393-XIV** // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - №12. – Ст. 95.
22. Про курорти : Закон України від 05 жовтня 2000 р. № **2026-III** // Відомості Верховної Ради України. – 2000. - №50. – Ст. 435.
23. Про тваринний світ : Закон України від 13 грудня 2001 р. № **2894-III** // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - №14. – Ст. 97.
24. Про Червону книгу України : Закон України від 07 лютого 2002 р. № **3055-III** // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - №30. – Ст. 201.
25. Про охорону земель : Закон України від 19 червня 2003 року № **962-IV** // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - №39. – Ст. 349.
26. Про порядок прийняття рішень про розміщення, проектування, будівництво ядерних установок і об'єктів, призначених для поводження з радіоактивними відходами, які мають державне

значення : Закон України від 08 вересня 2005 року № **2861-IV** // Відомості Верховної Ради України. – 2005. - №51. – Ст. 555.

27. [Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів](#) Закон України від 31 травня 2007 р. № **1103-V** // Відомості Верховної Ради України. – 2007. - №35. – Ст. 484.

28. [Про оцінку впливу на довкілля](#) : Закон України від 23 травня 2017 р. № **2059-VIII** // Відомості Верховної Ради України. - 2017. - № 29. - Ст. 315.

29. [Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля](#) : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 грудня 2017 р. № **989**. - **Офіційний вісник України. - 2018. - № 2. - Ст. 54.**

30. [Про затвердження Порядку надання спеціальних дозволів на користування надрами](#) : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 травня 2011 р. № **989**. - **Офіційний вісник України. - 2011. - № 45. - Ст. 1832.**

Допоміжна:

1. Андрейцев В.І. Екологічне і земельне право України: практикум для студентів юрид. вузів і факультетів / В.І. Андрейцев – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 272 с.

2. Андрейцев В.І. Екологічне право. Загальна частина: підруч. / В.І. Андрейцев – К.: Вентурі, 1996. – 208 с

3. Борщевська О.М., Іванова О.М. Зближення екологічного законодавства України та країн Європейського Союзу щодо захисту екологічних прав людини // Держава та регіони. – 2017. - № 1.- С. 17-24

4. Гетьман А. П., Зуєв В. А., Екологічне право: Роздуми про його витоки та перспективи розвитку / А.П. Гетьман, В.А. Зуєв / Проблеми законності. - 2017. - Вип. 137. - С. 75-91.

5. Екологічне право: навч. посібник / В.М. Камарницький, В.І. Шевченко, С.В. Єльні. – К.: Центр навч. літератури, 2006. – 224 с.

6. Екологічне право: Навчальний посібник / За редакцією к.ю.н., доцента Устименко Т.П. – К.: Алерта, 2016. – 290 с.

7. Екологічне право: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Право, 2014. – 432.

8. Екологічне право України : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. — Х. : Право, 2009. – 328 с.

9. Екологічне право України: програма навчальної дисципліни і плани семінарських (практичних) занять / [І.І. Каракаш, Л.А. Калишук, А.І. Черемнова, І.С. Чумаченко, В.О. Юрескул]. – Одеса: 2015. – 112 с.

10. Екологічне право: Навчальний посібник / За редакцією к.ю.н., доцента Устименко Т.П. – К.: Алерта, 2016. – 290 с.

11. Екологічне право: [підручник для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А.П. Гетьмана. – Х.: Право, 2014. – 432.

12. Екологічне право в запитаннях та відповідях : навч. посіб. / А. П. Гетьман, Г.В. Анісімова, В.Л. Бредіхіна та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. – Харків : Право, 2017. – 208 с.

13. Екологічне право України. Академічний курс: підруч. – Друге видання / За заг. ред.. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

14. Екологічне право України : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. А. П. Гетьмана та М. В. Шульги. — Х. : Право, 2009. – 328 с.

15. Земельное право Украины: учеб. пособие / А.М. Беженарь, Е.С. Бердников, Л.А. Бондарь и др., под ред. А.А. Погребного, И.И. Каракаша. – К.: Истина, 2002. – 496 с.

16. Науково-практичний коментар Кодексу України про надра / Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, Н.Р. Малишева [та ін.] ; за редакцією Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2012. – 328 с.
17. Науково-практичний коментар Водного кодексу України / Н.О. Багай, Н.Р. Кобецька, І.В. Мироненко [та ін.]. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 360 с.
18. Науково-практичний коментар Закону України «Про охорону атмосферного повітря» / Г.І. Балюк, І.С. Гриценко, Т.Г. Ковальчук [та ін.]; за ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2011. – 328 с.
19. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / Г.І.Балюк, А.П. Гетьман, Т.Г. Ковальчук [та ін.]; за ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 368 с.
20. Тваринний світ України: правова охорона, використання та відтворення / Г.І. Балюк, О.О. Погрібний, Ю.С. Шемшученко [та ін.]; за ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.
21. Правові форми екологічного контролю: Навчальний посібник / Краснова М.В., Позняк Е.В., Коваленко Т.П. та ін.. (за ред. Красної М.В.). – К.: Алерта, 2012. – 760 с.
22. Екологічне право України. Особлива частина [текст]: навч. посіб. / О.М. Шуміло (кер. авт. кол.), В.А. Зуєв, І.В. Бригадир та ін. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 432 с.
23. Краснова М.В. Договори в екологічному праві України: Навч. посіб. – К.: Алерта, 2012. – 216 с.
24. Гетьман А. П. Правовые проблемы экологической политики Европейского Союза и Украины: монография / А.П. Гетьман, В. И. Лозо. – Х.: Право, 2014. – 280 с.
25. Дудоров О. О. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні: монографія / О. О. Дудоров, М. В. Комарницький, Д. О. Калмиков ; за ред. д-ра юрид. наук, проф. О. О. Дудорова, д-ра юрид. наук, проф. В. М. Комарницького ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. - Суми : РВВ ДЛУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. - 566 с.
26. Кобецька Н. Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні: питання теорії та практики : монографія / Н. Р. Кобецька. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2016. - 271 с.
27. Кодифікація законодавства про надра: досвід та проблеми: монографія / Р. С. Кірін; ДВНЗ "Нац. гірн. ун-т". - Дніпропетровськ, 2015. - 527 с.
28. Проблеми права екологічної безпеки : навч. посіб. / М. В. Краснова, Г.І. Балюк, А. Г. Бобкова, О. В. Бевз, Ю. Л. Власенко; ред.: М. В. Краснова, Р. С. Кірін; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, ДВНЗ "Нац. гір. ун-т". - Дніпро : НГУ, 2016. - 574 с.
29. Каракаш І.І. Правове регулювання відносин власності на атмосферне повітря // Право і суспільство. – 2017. - № 1. – С. 116-122.

Інформаційні ресурси:

1. Законодавство України. Офіційний сайт Верховної Ради України: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/main/a#Find>
2. Урядовий портал: <http://www.kmu.gov.ua/control/>
3. Міністерство екології та природних ресурсів України: www.menr.gov.ua
4. Державне агентство водних ресурсів України: <http://sewm.gov.ua>
5. Державне агентство лісових ресурсів України: <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/index>
6. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру: <http://land.gov.ua>
7. Державна екологічна інспекція України: <http://dei.gov.ua>
8. Державна служба геології та надр України: <http://www.geo.gov.ua/>
9. Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>
10. Український екологічний сервер: <http://proeco.visti.net>
11. Природа України: <http://pryroda.in.ua>

12. Національний екологічний портал "Вікно в Європу": <http://www.health.gov.ua>
13. ГО «Всеукраїнська екологічна ліга»: <http://ecoleague.net/index.php>
14. ГО «Екологія. Право. Людина»: <http://epl.org.ua/>.